

MARKO DRAGIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Radovanova 12, HR – 21000 Split
mdragic@ffst.hr

BADNJE JUTRO I DAN U KRŠĆANSKOJ TRADICIJSKOJ KULTURI

Običaji od davnine štiti su jaki domovine!
Hrvatska poslovice

Navedenih dvjestotinjak primjera ophoda, običaja, obreda i divinacija imaju izniman socijalni i estetski značaj. Od tih primjera je oko stotinu sedamdeset zapisanih u prošlih desetak godina u stotinjak mjesta u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Dječji jutarnji čestitarski ophodi imaju simpatički i panspermijski karakter. Obredi vezani uz drvo badnjak; kićenje zelenilom, gobinjanje, imaju apotropejski i panspermijski karakter.

Post, glorijani; škropljenje blagoslovljenom vodom vjerskoga su karaktera. Blagoslov ovaca sadrži apotropejski i vjerski karakter. Badnje koledanje u novije je vrijeme poprimilo humanitarni karakter. Neki od navedenih obreda, običaja i divinacija pretkršćanskoga su postanja.

Neki su se ophodi, obredi i običaji sačuvali do naših dana, neki su se modificirali, a neki su ostali samo u sjećanju starijih osoba.

KLJUČNE RIJEČI: *obredi, običaji, ophodi, divinacije, vjerovanja.*

UVOD

Badnjak je folklorom najbogatiji dan u godini, a po običajima, obredima i ophodima koji ga karakteriziraju može se podijeliti na: *Badnje jutro i dan* i *Badnju noć*. Badnje jutro i dan karakteriziraju: djeca – jutarnji čestitari (kvočke, položaj, badnjičari); obredi, običaji i divinacije vezane uz drvo badnjak; post i priprava hrane za Božić; pravljenje božićne svijeće; gobinjanje (kićenje) zelenilom, najčešće bršljanovim, maslinovim i lovorovim grančicama: domova, štala, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka, groblja; koledanje i veseljanje; blagoslov ovaca; glorijani; škropljenje blagoslovljenom vodom: ukućana, domova, štala, stoke, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; divinacije.

Običaji, obredi i ophodi u radu navode se redosljedom kojim su se nekoć izvodili ili još uvijek izvode. Pri tome valja imati na umu da se neki ophodi, obredi

i običaji prepleću. U radu se navodi i dvadesetak pravoslavnih običaja, obreda, ophoda i divinacija.

Premda se u znanstvenoj literaturi pisalo o Badnjem danu, dojam je da taj dan nije dostatno istražen, posebice u Bosni i Hercegovini. Neki se ophodi, običaji i divinacije ne spominju u znanstvenoj i stručnoj literaturi. Stoga se nametnula potreba za cjelovitijim radom o Badnjem jutru i danu. Građa za rad nastajala je od 2004. do 2014. godine, a obuhvaća preko stotinu sedamdeset suvremenih izvornih zapisa iz stotinjak mjesta u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Pored terenskoga rada, u radu se koriste induktivno-deduktivna metoda, kao i metode: deskripcije, analize, komparacije, sinteze.

1. DJEČJI JUTARNJI ČESTITARSKI OPHODI

Badnje jutro je velik dan za djecu, jer su oni toga jutra prvi čestitari i navjestitelji Isusovog rođenja.

1.1. KVOČKE

U Matićima kod Orašja djeca na Badnjak posebno vole ići kvocati. To jutro djeca se ustaju u svitanje, s prvim pijetlovima. Nekoć su dječica oblačila ono što su imala, obično je to bio *oplećak*¹ – *reklja*², stare rubine i većinom bi bosni istrčali iz svojih starih, trošnih kućica žureći da budu prva kvočka jer je prva kvočka dobivala najbolje darove. Kada bi došli pred nečiju kuću, pozdravili bi i čestitali: "Faljen Isus i Marija, čestitam vam Badnji dan i sutrašnje Isusovo porođenje!", na što bi dobili odgovor: "Fala, živi i zdravi bili!" Potom bi ušli u kuću, negdje bi ih dočekala molitva, a negdje bi pred njih rasuli zrna kukuruza i pšenice koje bi djeca onda prebiralala po podu i svi zajedno u isti glas pjevali pjesmicu koju su s veseljem i marljivošću učili od svojih starijih: "Kukuriku, kokoda, / 'ko šta ima neka da / 'ko šta nema neka sprema. / Kukurikuuu! Ili: Kukuriku, baba na šljeviku, / a djed na tovanu, uvatio vranu."

Nakon što bi otpjevali svoje, kvočke bi dobile darove. Prije to nisu bili veliki i skupi darovi kao danas, nego obično se dobivala jabuka, kocka šećera, *ošap*³, a jaje bi bilo najveći poklon.⁴

Običaj kvocanja na području župe Tolise u svom izvornom obliku održao se i do današnjih dana. Toga dana djeca ranom zorom pohrle u obilazak sela, kukurijećući kao pijetlovi pred svakom kućom. To je za domaćine znak da dolaze kvočke, kako se nazivaju djeca koja taj dan dolaze u kuću. Nakon što domaćin pusti djecu u kuću, djeca pozdravljaju i čestitaju: "Faljen Isus, čestitam vam Badnji dan!" Na to domaćini odgovaraju: "Fala, živi i zdravi bili!" Nakon uzajamnog čestitanja djeca čučnu, domaćini pred njih bacaju zrna kukuruza i pšenice koja djeca prebiru po podu i počinju kvocati, uglas pjevajući pjesmicu koju su svi, pa i oni najmlađi naučili od starijih: "Ko ko kokoda, / ko šta ima neka da, / ko šta nema,

¹ Oplećak - bluza; košulja

² Reklja – jakna

³ Ošap - sušene jabuke i kruške.

⁴ Matići, 2013. Marija Mikić (Pejić) rođena 1968. u Matićima.

neka sprema. / Kukurikuuu!" To je dječji znak domaćinima da ih trebaju darivati. Očekujući darove djeca pjevaju: "Baba u šljiviku, a djed na tovanu uvatio vranu! ili djed u šljiviku, baba na tarabi, oće djeda da zgrabi!" Najbolji dar sprema se za dijete koje prvo uđe u kuću, za prvu kvočku. Biti nekome prva kvočka za dijete je posebna radost, pa pjesmica ima i nastavak: "Ja sam došo na dva točka / da ti budem prva kvočka. / Kukurikuuu!" Nakon toga domaćica prvoj kvočki daruje jaje, želeći pri tome da sljedeća godina bude plodna i da perad dobro napreduje. Dok bi domaćice spremale darove, djeca bi nastavila pjevati: "Gazdarice stara, / daj mi malo para, / gazdarice nova, daj mi malo ora'! / Kukurikuuu!"

Dok djeca pjevaju, torbe im se pune jabukama, suhim šljivama, orasima i lizalicama koje domaćice same spremaju, a ako se u džepu nađe i pokoji novčić, za djecu je to prava radost. U toliškom kraju djeca se darivaju i pečenim *dubledinjama*⁵. Nakon toga, djeca srdačno zahvaljuju i nastavljaju dalje. U vrijeme kada inače tek ustaju, djeca se veselih lica i s punim torbama vraćaju kući.⁶

1.2. POLOŽAJ (POLEŽAJ)

Milovan Gavazzi 1939. godine piše da je položaj nazvan prema glagolu (*po*) *ložiti*, (*po*)*ležati* a u svezi su "s čvrstim sjedenjem (ležanjem) poležaja odnosno kokoši na sijelu." *Poležaj* i *položajnik* srodni su s riječima *polog* i *ležati* (Gavazzi 1991: 177). Afirmacija tome tumačenju je i to što *polog* znači jaje u gnijezdu u kojemu kokoši nesu jaja. Dunja Rihtman-Auguštin piše da se ne zna otkud naziv *položaj* dolazi. Hrvati Bunjevci u Bačkoj položajem su nazivali onoga koji je unosio već upaljeni badnjak kojim se udaralo o prag ili kućna vrata, te se izgovarala čestitka (Rihtman-Auguštin 1995: 50).

Milovan Gavazzi navodi da je na Božić, a "rjeđe u koje drugo doba ili na sam Badnjak" obvezan gost *polazhenik*, *polaznik*, *položajnik*, *poležaj*, *gost* koji rano dolazi u prijateljsku ili rodbinsku kuću (Gavazzi 1991: 173-174). Međutim različit je obred položaja na Badnji dan i na Božić.⁷ U Slavoniji je *poležaj* bio onaj koji je

⁵ Dubledinja – vrst tikve (bundeve).

⁶ Tolisa, 2013. Kata Dominković, rođena 1937.

⁷ U Tolisi na Badnju noć svaka obitelj nastoji na konak dovesti još jedno dijete iz šire obitelji, kako bi im to dijete ujutro bilo položaj. Obitelj time želi pokazati kako je spremna primiti dijete Isusa u svoju kuću. Kada djeca već zaspu, a kuća je već uređena za sutrašnji blagdan, stariji ukućani odlaze na svečanu misu, ponoćku, na kojoj iz sveg glasa i s posebnim vjerskim žarom pjevaju božićne pjesme. Nakon ponoćke uzajamno je čestitanje: "Sretan ti Božić i Isusovo porođenje!" Na samo božićno jutro dijete koje je tu noć bilo gost u kući – *položaj*, loži vatru i razgarajući žeravicu govori: "Koliko žišaka, toliko konja i ždrebad; / koliko žišaka, toliko svinja i prasadi; / koliko žišaka, toliko kokoši i pilića; / koliko žišaka, toliko koza i jarića; / koliko žišaka, toliko krava i teladi; koliko žišaka, toliko zdrave čeljadi; / koliko žišaka, toliko zdravlja i veselja!" Tolisa 2013. godine Marica Oršolić, rođ. 1942. godine. U Matićima kod Orašja običaj je danas, a bio je i tada da svaka obitelj pokuša na konak dovesti neko dijete iz šire obitelji da bude *položaj* što je bio znak da je obitelj spremna primiti dijete Isusa u svoju kuću. Na Božićno jutro, pred položaja bi donijeli žeravicu koju bi on morao gasiti mašicom-željezna šipka, lupajući po žari i govoreći: "voliko ti bilo prasadi, / voliko ti bilo ždrebad, / voliko ti bilo kokoši, / voliko ti bilo krava, / voliko ti bilo čeljadi, / voliko ti bilo zdravlja i veselja..." i lupao bi tako dok se žar sasvim ne ugasi, iznoseći tako svoje dobre želje obitelji. (Matići kod Orašja 2013., Ana Pejić, djev. Orkić, rođena 1932., u Matićima.) U Vetovu kod Požege na božićno jutro svi su se morali rano ustati i čekati da dođe položaj. To jutro se umivalo u vodi u kojoj je bio dinar (novčić) i nije se brisalo. (Vetovo kod Požege 2013. Barbara Mitrović (Barica) rođ. 1935.)

prvi ušao u kuću na blagdan Svete Barbare (4. prosinca). Kad bi *poležaj* ušao u kuhinju domaćica bi mu donijela žita u rešetku koje bi poležaj davao živadi. U nekim mjestima domaćice su *poležaja* posipale žitom. Domaćice nisu voljele da u kuću prvo dolazi muško čeljade, jer se vjerovalo da će u idućoj godini biti više pijetlova nego kokošiju. Kad je žena *poležaj* njoj se davala preslica da malo prede vjerujući da će lana biti dosta. Potom bi *poležaj* hranio kokoši da bolje nesu. Na koncu bi *poležaj* bio darovan jelom i pićem. (Oriovčanin 1846: 94). Međutim, Dunja Rihtman-Auguštin piše, ne navodeći izvor, da u Retkovcima na Svetu Barbaru položaj nipošto nije smjela biti žena (Rihtman-Auguštin 1995). U Gudincima u Slavoniji *položajilo* se na blagdan Svete Barbare.

U tradiciji bačkih Hrvata *položaj* je dolazio na blagdan Svete Lucije, a poželjno je bilo da taj *položaj* bude muškarac. Pri ulasku u kuću položaj bi pozdravio i čestitao: "Faljen Isus, čestita bila sveta Luca!", a ukućani bi uzvratili: "Ti živ i zdrav bio!" *Položaj* bi sjeo na pod pored zatvorenih vrata i domaćici želio dobre kvočke i mnogo pilića (Rihtman-Auguštin 1995). Od blagdana Svete Lucije do Božića dvanaest je dana. Ti se dani nazivaju *Lucini dani*, brojanice i vidioći, a uz njih se veže više divinacija.

Dunja Rihtman-Auguštin pozivajući se na Pjotra Bogatirjova koji je u zakarpatkim krajevima istražio običaje *polaznika*, koji se i ondje nazivaju kao i u Hrvata, te ustvrdio kako imaju pozitivni i negativni polaznici (Rihtman-Auguštin 1995).

Vladimir Brodnjak uz imenicu položajnik (polaženik) navodi da je to prvi posjetitelj o Božiću koji donosi sreću ili nesreću (Brodnjak 1992).

Senad Mičijević *polaznika*, (*polaženika*, *poležaja*, *položaja*, *položajnika*, *položara*) tumači: 1. to je muška osoba, prijatelj kuće koja u ranim satima na Božić pohodi kuću. Ta osoba mora biti zdrava, jaka i napredna, a iznimno može biti i žena ili djevojka koja se smatra sretnom osobom. 2. prvi gost na Božić, obvezno muškarac, prvi čestitar koji mora sjesti i uzeti nešto od jela i pića, a potom izaći i hraniti živinu (Mičijević 2009).

Leksikolozi Petar Skok, Alemko Gluhak, Bratoljub Klaić, Jure Šonje, Vladimir Anić ne spominju ni *polaznika* niti *položaja*, *položajnika*, *poležajnika*, *položara*, *polaženika*, *poležaja*.

Položaja ili *polaznika* Mirko Kus-Nikolajev i Dunja Rihtman Auguštin nazivaju srećonosnim gostom.

Hrvatska je tradicija da se Badnji dan slavi i kao dan Adama i Eve. U hrvatskoj znanstvenoj i stručnoj literaturi navodi se da na Badnje jutro samo muška djeca idu u *položaje*. Stoga otac, primjerice u požeškom kraju, kćerkama zapovijedi da u jutro u kuće ne idu, a ako susjedi ili rodbina što od njih zatrebaju neka pošalju nekoga od muških.⁸ U Srnavi kod Odžaka ujutro na Badnjicu nijedno žensko dijete nije smjelo otići u selo.⁹ Međutim, u kiseljačkom kraju, poželjno je da prvi

⁸ Požega, 2011. godine Jadranka Đimoti, djev. Berdi, rođena 1956. u Požegi.

⁹ Srnava kod Odžaka 2008. godine Mara Dugonjić, rođ. 1935. god.

čestitar na Badnje jutro bude ženska osoba jer ona donosi sreću.¹⁰ Staro je usorsko vjerovanje ako prvo dođe muško, da će se u kući roditi muško; ako dođe žensko, rodit će se žensko.¹¹

U rano jutro u otočke¹² obitelji dolazio je zet *položajiti*. Kroz prozor je pitao: "Oćete li primit položaja?" Žene bi mu odgovorile da hoće i pustile bi ga unutra. *Položaj* bi na ognjištu promiješao vatru govoreći: "Kobile vam se ždribile, krave vam se telile, ovce se janjile, kokoši nesle jajca i legle se." Potom bi ga jedna žena posula kukuruzom iz zdjele, a položaj bi sjeo uz vatru da bi kokoši nesle mnogo jaja i imale mnogo pilića (Rihtman-Auguštin 1995: 123-124).

Kod Hrvata u Bačkoj položaj bi uzeo svijeću zataknutu u žito, otišao do ognjišta, zapalio svijeću i polako ušao u sobu pozdravljajući i čestitajući: "Faljen Isus, čestitam vam Badnju večer!" Domaćin bi odgovorio: "Uvijek Isus bio faljen, ti živ i zdrav bio!" Potom bi domaćin na *položaja* bacio žito, uzeo od njega svijeću i stavio je u zeleno žito zasijanu na Svetu Luciju (Rihtman-Auguštin 1995: 125).

Požeški je običaj bio da se na Adama i Evu rano ujutro ide na *položaje*. Na *položaj* bi išao samo muški svijet. Išlo se vrlo rano, jer se gledalo tko će prvi doći u kuću i čestitati. Samo je prvi čestitar bio pravi. Gazdarica bi odlagala vatru, ali je pazila da na ognjištu bude samo žar. Svi ukućani su morali biti na nogama kada položaj stigne u kuću. Ulazeći u kuću, položaj bi čestitao, uzeo žarač i, čeprkajući po žaru, govorio: "Telilo se, prasilo se, ždrijebilo se, janjilo se, leglo se, kotilo se, plodilo se, macilo se, štenilo se, rodilo se, krstilo se. Kol'ko iskrica tol'ko pilića, kol'ko žara tol'ko para i sve sretno vam bilo." Dok bi to govorio, gazdarica bi ga posipala zrnjem kukuruza i žita. *Položaj* ne smije ustati s mjesta dok ne pođe kući, jer se vjeruje da domaćicama kvočke neće mirno sjediti na jajima. Muški *položaj* znači da će snahe muška čeda rađati, i da će im sve u kući biti muževno i postojano. Žitom se *položaj* posipao vjerujući da će domaćinima pšenica i ostala hrana u izobilju rasti. Domaćini bi mu se zahvalili: "Živ i zdrav bio!" Nakon kraćega razgovora *položaj* bi pozdravio domaćine, a starije poljubio u ruku i uz pozdrav: "Zbogom!", otišao bi. *Položaj* bi dobio oko vrata kobasicu. Najmlađa žena ili snaha ispratila bi *položaja* do kapije, a ako je mrak, prosvijetlila bi mu i na ulicu. Ukoliko je *položaj* bio mlađi od dvanaest godina, pri odlasku bi se sa svima poljubio.¹³ S kobasicom oko vrata *položaj* bi išao i u druge kuće. Ako je i tamo bio prvi, opet bi dobio kobasicu.¹⁴

Stara je tradicija u Babinoj Gredi da muška djeca do osmog razreda, ujutro na Badnji dan idu u ophode. Pokucaju u avliji na vrata i pozdrave: "Hvaljen Isus i Marija!" te pitaju: "Primate li Badnjak?" Domaćin odgovara da prima. Onda djeca ulaze sa štapom - badnjakom u ruci, otvaraju vrata od *šporeta*, te pozdravljaju i čestitaju: "Dobro jutro domaćine, čestitamo vam Badnje jutro!" Potom sa štapom *prpaju* po vatri i govore: "Kucilo se, / macilo se, / prasilo se, / telilo se, / janjilo se, /

¹⁰ Gromiljak kod Kiseljaka 2010. godine, spomenuta Dragica (Džonderaš) Franković, iz Kaknja.

¹¹ Usora 2008. godine Ružica Ivić djev. Nikolić (rođ. 1948.), nastavnica u O. Š. Ivana Fra Franje Jukića.

¹² Otok – nekadašnje bogato selo kod Vinkovaca, danas grad.

¹³ Požega, 2011. godine, spomenuta Jadranka Đimoti.

¹⁴ Spomenuta Barbara Mitrović.

jarilo se, / ždrijebilo se, / u polju rasla pšenica, / u kući se smijala vesela dječica. / Svi živi i zdravi bili! / Živjeli domaćin i domaćica!" Potom domaćini darivaju djecu.¹⁵

Mladići ranom zorom na Badnjak, u slavonskom selu Merolinu, idu i viču pod prozorom: "Hoćeš pustit položaj?" Tada se otvaraju vrata i pušta *položaj* u kuću. Većinom su to djeca od rodbine ili susjeda. Kad položaj uđe u kuću govori: "Faljen Isus! / Čestitam vam Badnjak, / Adama i Evu, / živi i zdravi bili! / Što od Boga želili, / to vam Bog dao. / Telilo vam se, / ždrijebilo vam se, / kokoši vam jaja nosile!" Tada se *položaj* spusti na pod, a domaćica ga posipa zrnjem žita, kukuruza i druge hrane pri tom govoreći: "Koliko zrnaca, toliko jajaca." Zatim se položaj ustane, ponudi ga se medenom rakijom i *nadari* ga se jabukama, orasima, suhim voćem i novcem.¹⁶

Iločka je tradicija da prvi u kuću uđe muškarac, kojega se nazivalo *poležaj*. *Položaj* bi čestitao Badnjak i Adama i Evu, čučnuo ispod stola ili iza vrata i iznosio dobre želje za kuću i domaćinstvo: "Da bude pilića, ćurića, pačića, guščića, prasića, teladi, ždrebad, golubova i sve što ima živog, da ima mladih ...". Uz to je prosipao žitarice koje je pripremila domaćica u *mjerici*. *Položaj* bi bio ponuđen medenom rakijom, voćem, a ponekad i novcem.¹⁷

Na Badnjak, u Gudincima u Slavoniji, cijelo selo oživi, a najviše se tome vesele djeca. Opet djeca idu *položajiti*, ali mnogo više nego na Svetu Barbaru. Nije bilo kuće u selu, a da nije došao netko *položajiti*.¹⁸

Prije pijetlova, čuje se vika i cika dječaka u Vođincima. Obično dolazi dječak iz uže rodbine i viče: "Trebate *položaja*!" Baka odgovara: "Trebamo, trebamo, poranio si pa si prvi." Dečko trči unutra i čučne ili klekne iza vrata vičući: "Kotilo se, jarilo se, štenilo se, macilo se, telilo se, ždrijebilo se, janjilo se, rodilo se, prasilo se, leglo se" itd. Baka ga pospe po glavi žitom, a da se njegove želje ostvare treba ga darovati dugom kobasicom oko vrata, jabukom, *pomorandžom*, a mora biti i koji novčić.¹⁹

U rano Badnje jutro, u đakovačkom kraju, u kuću dolazi muškarac čestitati Badnjak. Djeca također dolaze u čestitare i "stanu u položaj, tj. u krug". Muško dijete govori: "Hvaljen Isus i Marija, čestito vam Isusovo porođenje." Zatim zažele domaćinu i njegovoj obitelji puno dobroga, sreće, zdravlja, uspjeha i nabrajaju sljedeće riječi: "Telilo se, ždrijebilo se, prasilo se, macilo se, kucilo se ...".²⁰

***

Stariji ljudi išli su susjedima čestitati Adama i Evu, pila se medovina²¹ koju je imala svaka kuća.²²

¹⁵ Babina Greda 2012. godine Kata Roso (djev. Pavlović), Babina Greda, rođena 1968.

¹⁶ Merolino u Slavoniji 2006. godine.

¹⁷ Ilok 2009. Godine Jelica Matković, djev. Boban, rođena 1944. u Iloku.

¹⁸ Gudinci, jedno od najistočnijih mjesta Brodsko-posavske županije, 2010. godine Marija Horvatić (rođena Užarević), rođena je 1931. godine i cijeli svoj život provela je u Gudincima.

¹⁹ Vođinci 2013. Godine Barica Milanović, djev. Medved, rođ. 1939. godine.

²⁰ Budrovci 2008. godine Kata Milošević, djev. Skeledžić, rođ. 1922. godine. Nadimak joj je bio Abadžina budući da su svi u selu imali nadimke, a ona je svoj dobila po svekru koji je bio *abadžija*, tj. pravio je *reblje*, muške ogrtačke od smeđeg domaćeg platna.

²¹ Medovina – medova rakija. Iliri su bili vješti u pripravi medovine koju su pili.

²² Gudinci 2010. godine spomenuta baka Marija Horvatić.

U Lici Badnje jutro počinje *jutarnjim pozdravljenjem* i kratkom čestitkom: "Na zdravlje vam došao Badnjak i božićni dani da ih u zdravlju i veselju provedete." Djeci se daruju suhe kruške, lješnjaci, jabuke.²³

Kad čestitar u usorskom kraju uđe u kuću padne po podu i valja se, te govori: "Živi bili, svi vam bili brke, samo tri koke. Neka bude sin (ako ima trudnica u kući)."²⁴

Ujutro na Badnji dan, u Kruševu kod Mostara, sva bi se čeljad skupila oko *ognjišća* gdje je gorjela vatra. Kako tko ulazi, pozdravlja i čestita: "Faljen Isus i Marija! Na dobro vam došo Badnji dan! Ostali odgovore: I s tobom Bog da zajedno!"²⁵ Isto je bilo i u selu Buselji kod Busovače.²⁶

1.3. BADNJIČARI

U prvoj polovici 20. stoljeća kada bi muškarci u Debeljacima kod Banja Luke donijeli ljeskovu granu (kao badnjak) dugu oko dva metra čestitali su: "Faljen vam bio Isus i Marija!" Ukućani bi odgovarali: "Uvik vam bio faljen i Marija!" Potom onaj što je donio badnjak čestitao bi: "Čestita vam Badnjica!" Tada bi mu ukućani odgovorili: "Čestita ti bila i duša, svitla obraza ko i do sada!" Na koncu bi onaj što je donio badnjak rekao: "Badnjak na kuću, kolač na ruku!" Tada bi mu domaćica na ruku stavila kovrtanj (šupalj kolač), te bi ga posula žitom govoreći: "Eto, sine, živ i zdrav bio i do godine badnjak na kuću metnuo!" Potom bi darovani muškarac badnjak nosio na krov kuće (Gavazzi 1991: 139).

U Pećniku kod Modriče u ranu zoru iz šume su se donosili badnjaci – tri grančice od kojih se jedna stavlja na kuću, a jedna ili dvije unesu se u kuću. Onaj koji je donosio badnjake pred kućom je vikao: "Ej domaćine Badnjak u kuću, Isus u kuću. Ej vala, dobro nam došo." Domaćica bi u posudu zamiješala žita, pšenice, zobi i bacala na onoga koji unosi badnjak govoreći: "Rodilo ti po drvetu, po kamenu, rodilo ti po drvetu, po kamenu."²⁷ Badnjaci su grane i u Srnavi kod Odžaka u Bosanskoj Posavini. Petnaest do dvadeset dječaka te je badnjake nosilo kroz selo i bacalo ih na domove, vičući: "Badnjak na kuću Bog i Božić u kuću." Dječaci su se zvali badnjičari, a bili su darivani komadom *belentije*,²⁸ jabukama i orasima, a u novije vrijeme novcima.²⁹

Običaj je bio da djeca u busovačkim³⁰, viteškim³¹ i novotravničkim selima ujutro na Badnjak usijeku u šumi suhu granu hrasta - badnjak, koji bi donosili kući i za to bili darivani. Ta bi se grana zadjenula za strehu i vrlo često ondje ostajala

²³ Gospić, Kosinje i Perušić 2004. godine.

²⁴ Usora 2008. godine, spomenuta Ružica Ivić djev.

²⁵ Čule kod Mostara 2006. godine Biserka Čule djev. Džeba rođ. 1940. u Čulama. Biserka se i kao članica Folklornog društva Kruševo a i kao pjevačica crkvenog zbora zalaže u očuvanju naših starih običaja, posebno starih napjeva.

²⁶ Busovača 2007. godine Kata Marković.

²⁷ Pećnik kod Modriče 2008. godine Anka Mišković, rođ. 1919. godine.

²⁸ Belentija – vrsta bundave.

²⁹ Srnava kod Odžaka 2008. godine, spomenuti Luka Martinović.

³⁰ Busovača 2011. godine Anđe Kegelj, djev. Ćosić, rođ. 1948. u Javoru kod Busovače.

³¹ Marosi kod Viteza 2011. godine u selu Ljuba Rajić, djev Kolenda, rođ. 1949.

do sljedećeg Badnjaka. Uz taj običaj postoji i predaja da je Herod zapovjedio svojim vojnicima da traže Isusa u onim kućama gdje ne bude badnjaka. Kršćani su, stavljajući badnjak pod svoje strehe, zavaravali putove *krvoločnim* vojnicima i tako štitili malog Isusa.³²

2. DRVO BADNJAK

Paljenje badnjaka spominje biskup Martin iz Bracare u Španjolskoj (umro 580. godine). Od davnina su badnjak palili drevni Rimljani, Španjolci, Portugalci, te Francuzi, Nijemci, Englezi, Letonci, južnoslavenski narodi i dr.

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi dvije su vrste badnjaka. Jedna je kao grana hrasta (najčešće cera) kojoj nije lišće otpalo ili ljeskova grana sa što više resa.

Nekoć su brodograditelji u Račišćima na Korčuli po svojim *naučnicima*, *djetićima*, slali rodbini i prijateljima *badnjake* – komade izrezana drva od smolaste borovine koji bi okitili s tri grančice lovora.³³

U Matićima kod Orašja domaćin odlazi po šušanj (grabovu granu na kojoj još ima suhoga lišća), kako bi njime okitio ulaz u kuću. Dok stavlja šušanj, govori: "Šušanj na kuću, a Badnjak u kuću!"³⁴

Druga je vrsta badnjaka – klada, panj, ili truplo stabla dugo od jedan do dva metra i debelo trideset do pedeset centimetara i dva manja komada drveta. U Dalmaciji, otocima i Istri to je bio najčešće panj masline ili česmine; u Lici, Slavoniji, Bosni i Hercegovini drvo cera ili hrasta. Cer i hrast dugovječna su drva i simboliziraju Božju vječnost.³⁵ Ukoliko nema tih drveća badnjaci su bili od graba, bukve, kljena, javora, bora, smreke, smokve, trešnje itd. U požeškom kraju za badnjake se obično uzimalo drvo šljive ili koje druge voćke, svakako od stabla koje rađa.³⁶

Najčešće se pale tri badnjaka, ponegdje jedan, rjeđe dva, a na jugu Dalmacije onoliko koliko je muških glava u kući i k tome još za ono muško čedo koje će se roditi iduće godine (Gavazzi 1991: 134). U Boko-kotorskom kraju domaćin prije večere unosio je onoliko badnjaka koliko je bilo ukućana.³⁷

Onoliko golih hrastovih badnjaka "koliko je muškadije u kući" unosilo se u Ljubotićima kod Širokoga Brijega.³⁸

³² Rankovići kod Novog Travnika 2008. godine Ivka Sekić. Djevojački se također preziva Sekić. Rođena je 1936. godine u selu Pećine, blizu Novog Travnika, u Bosni. Sada živi u selu Rankovići u Novom Travniku. Običaj je upamtila od svoje mame, koja se djevojački prezivala Butum. Na ruci ima istetoviran križ.

³³ Račišće na Korčuli 2009. godine Mare Šilić, rođena 1950. u Račišću. Tad su još postojali *komini*, pa bi domaćin predvečer uz poseban ritual naložio badnjak na oganj: na njega bi se stavile tri *prikle*, a onda bi ga domaćin polio vinom i posuo žitom i na kraju bi s familijom i ukućanima izmolio Oče naš. Djeca bi pojela prikle, a odrasli ispili vino. Svi su morali pomalo popiti iz iste čaše.

³⁴ Matići kod Orašja 2010. godine Luca Grgić (djev. Pejičić) iz Matića, rođena 1948. Domaćin treba pripremiti i slamu koja će se uvečer unijeti u kuću da bi se od nje napravile jaslice.

³⁵ Neki etnolozi to povezuju sa slavenskim bogom Perunom.

³⁶ Ljeskovića kod Požege 2008. godine Ivan Đimoti, rođ. 1929. god.

³⁷ Split 2008. Marija Zlodre, djev. Raspović, rođ. 1929. rodnom iz Boke Kotorske.

³⁸ Ljubotići 2009. Ratko Vukoja (rođ. 1931. u selu Ljubotići, i Veronika Vukoja (djev. Ljubić, rođ. 1931. god.).

Na Badnjak, u Visokoj na Hvaru spremaju se drva "za velu vatru ča se loži na Štradi³⁹ u svitanje Božića". Donosi se i što veći bor i kiti se na istoj Štradi.⁴⁰ U Lici se poslije podne siječe badnjak. Kada se donese iz šume, prisloni se uz vrata pod strehom (*strijom*) i tako stoji dok sunce ne *upočine*.⁴¹

U Hercegovini su, u rano jutro, prije izlaska sunca, muški članovi obitelji, obično otac i sin, ili djed i unuk, odlazili u šumu i u svojim ogradama sjekli tri badnjaka od već određenoga duba, te ih na ramenima donosili na ognjište. Domaćica je tražila od domaćina da usječe *mahovnjat* badnjak kako bi ovce bile *runatije*. Badnjak se sjekao s jedne strane i ukoso, a bio bi oko metar dug i trideset do pedeset centimetara debeo (Kajmaković 1961: 222). Kada je badnjak donesen iz šume trebalo ga je *zatesati* i na njegovom gornjem dijelu teslom napraviti križ, te ga prisloniti pod strehu, uz zid kuće do ulaznih vrata. Oko njega bi se stavila još dva manja badnjaka bez znaka križa. U Jasenici kod Mostara bi preko dana domaćin usjekao tri badnjaka i tri uzglavka od dubovine, donio ih kući i zasjekao udnu.⁴² Prije Badnjeg dana, u stolačkom kraju, usjekli bi se badnjaci od hrastova drveta. Obično su se sjekli od istog stabla pa bi se prerezali na tri dijela. Na Badnji dan bi se stavili kraj vrata od kuće, tu bi se okitili *brštanom* i blagoslovlili.⁴³ Širokobriješki običaj je bio da domaćin u zoru u svojoj najbližoj ogradi usječe jedan živac malo *otanje* drvo, badnjak, da se može unijeti u kuću. Domaćin bi potom usjekao iver od badnjaka i stavio u njivu.⁴⁴

Nekoć se u selu Crkvenjaku kod Vareša na sam Badnji dan s volovima dovlačio veliki panj.⁴⁵

U prvoj polovici 20. stoljeća, na Tucindan⁴⁶ u Popovom polju usjekla bi se tri badnjaka. Od tih badnjaka napravilo bi se jedan do dva ožega kojima se *podstiču* badnjaci kada se na Badnju večer nalože. Katolici u Ravnom ožege usijeku od *trensilovine*⁴⁷ radi *udes*a, vjerujući da tako neće što nauditi (Mićević 1952: 143).

Mnogobrojne su sličnosti obreda i običaja vezane uz badnjak u katoličkoj i pravoslavnoj tradicijskoj kulturi. Pravoslavci za badnjake koriste drvo cera, a ako nema toga drveta onda se koristi drvo hrasta, graba ili kojeg drugog tvrdoga drveta. Cerovo drvo simbolizira drvo kojim se novorođeni Isus grijao u pećini, kao i drvo na kojemu je Isus razapet bio. U novije vrijeme u urbanim sredinama pravoslavci na tržnicama kupuju grane cera jer s toga drveta ne opada lišće i koriste ih za badnjake. Domaćin kuće, najčešće djed, sa svojim unukom ili unucima u ranu zoru ide usjeći badnjak. Pri tome se koristi lučom zapaljenim u posudi koju bočno vrti u krug i tako osvjetljava put. (Tako se nekoć išlo na sijela i svadbe.) Kod pravoslavaca domaćin kuće sa svojim unucima ide u cerovu šumu usjeći

³⁹ Štrada – širina, čistina nasred mjesta u Visokoj, gdje se navečer okupljaju mještani, posebno za slavlja.

⁴⁰ Visoka na Hvaru 2007. godine Berislav Trbuhović rođen 1920. godine.

⁴¹ Gospić, Kosinje i Perušić 2004. godine.

⁴² Jasenica Donja, općina Mostar 2006. god. Frano Filipović, rođ. 1920. god.

⁴³ Dubrave kod Stoča 2007. godine Antun Brać rođ. 1941. godine.

⁴⁴ Gornji Gradac, Široki Brijeg 2007. godine Anđa Čavar (djev. Čuljak), rođ. 1933. godine.

⁴⁵ Crkvenjak pored Kreševa 2010. god. Malina Kraljević, rođena Filipović.

⁴⁶ Tucindan je dan uoči Banjaka. Hrvati ga još nazivaju *Kokošji badnjak*, a stariji Srbi ga nazivaju *Zdražnji dan*, a mlađi *Stražnji dan*.

⁴⁷ Trensilovina – stablo divlje trešnje na koje se kalemi trešnja.

badnjake i pri tome nosi kolač koji je domaćica specijalno za tu priliku pripravila. U nekim mjestima pri dolasku u šumu domaćin i unuci koji su s njim prekrste se, razlome kolač i po komad pojedu, a ostatak kolača ostave na panj usječenoga badnjaka da ga životinje pojedu. Badnjak od cera zove se *veseljak*. Kad se dođe do drva koje će se usjeći za badnjak okrene se prema istoku drveta, tri puta prekrsti i pri tome se drvo posipa pšenicom te rekne: "Dobro jutro badnjače, naš stari rođače. Dobro nam došao, u kuću ušao." Posipanje pšenicom magijski se priziva plodna nastupajuća godina. Drvo se siječe s njegove istočne strane, a sjekirom se zasijeca tri puta. Pri tome se odsiječe debela trijeska koju će unuk ponijeti baki da taj komad drveta (*iverka, iver*) blagoslovi. Vjerovalo se da će kajmak biti onoliko debeo koliko je debeo iver. Tim iverom se ukrašavala *česnica*. Domaćin donese badnjak pred kuću, a domaćica ga posipa pšenicom. U nekim mjestima pri tome i domaćin domaćicu posipa pšenicom.

U pravoslavnoj tradiciji postoje i *čobanski badnjaci*. To su prutovi koje bi čobani ubrali čim bi ujutro blagovali uštipke. Te prutove bi okitili bršljanom i obavili crvenom svilom. Kićenje bršljanom ima panspermijski⁴⁸ i apotropejski⁴⁹ karakter, a obavijanje crvenom svilom ima apotropejski karakter. Od Badnjega dana do Vasiljevdana (Nove godine) nije se smjelo kamenjem bacati na stoku, nego se stoka tjerala čobanskim badnjacima (Mićević 1952:143.)

3. POST I PRIPRAVA HRANE ZA BOŽIĆ

Gastrološka kultura razlikuje se od mjesta do mjesta. Priprava hrane za Božić počinje od blagdana svetoga Tome (21. prosinca⁵⁰). Do svetog Tome trebaju svi godišnji poslovi biti dovršeni, a o tomu svjedoči i izreka: "Sveti Toma, dotraj mi sve doma." (Suton 1968: 126). U narodu je, primjerice u Kučinama kod Splita, i danas poznata izreka "Sveti Toma, ubij prasca doma." Na taj dan domaćice počinju pripravljati razne vrste peciva i kruha. U Bosni je, primjerice, svojevrsno natjecanje tko će bolji kruh pripremiti, a ondje se sveti Toma zove *milivosija, kruvar, kruvokriž*.

Hrvatski katolički puk na Badnji dan tradicionalno posti. Nekoć se smatralo smrtnim grijehom ako bi se netko omrsio na Badnji dan. Tako se, primjerice u Lici, nekoć cijeli dan postilo o korici kruha i rasolu.⁵¹ Post se posebno ogleda u badnjoj večeri.

Vrhunac pripreme hrane za je na Badnji dan. U vrstama i nazivima jela ogledaju se utjecaji raznih kultura.

⁴⁸ Naziv panspermijski nastao je od grčkih riječi: *pan = sve, svako, sperma = sjeme*. Taj naziv može se kroatizirati u naziv plodonosni, srećonosni, obiljenosni itd.

⁴⁹ Apotropejski običaji, obredi i ophodi imaju za cilj: odbijanje demonskih sila od ljudi, domova; stoke, štala; doprinosi zdravlju i ljepoti; povećanje rodosti polja, livada, njiva, vrtova; liječenje od bolesti.

⁵⁰ Tradicionalno se na taj dan slavi blagdan svetoga Tome. Međutim, zvanično je pomaknut na 3. srpanj, ali u narodu se taj dan ostao zvati blagdanom Svetoga Tome.

⁵¹ Gospić, Kosinje i Perušić 2004. godine.

3.1. KEŠKE (ČEŠKEK)

U stolačkom kraju poseban je događaj pripremanje *češkeka*. Za *češek* se nekoliko dana prije Badnjaka ječmeno žito uspe u vruću vodu a kada se zapari *istupa* se (istuče željeznom čuskijom u posebnoj uskoj i oko 90 cm dugoj drvenoj posudi). Stupanje traje dva sata i više, a žito naraste do vrha stupe i ostavi da se suši. Na Badnji dan domaćica osušeno *istupano* ječmeno žito satre između dlanova kako bi se ljuske odstranile te u kotao slaže pileće meso i *ostupano* žito. (U stolačkom selu Brestovače *češek*, se pripravlja smjesom pilećega mesa, ječma i bravećeg mesa.⁵²) Kada to *provrije* miješa se satima, ponekad i dvanaest i više sati. Češek se nije solio već bi svatko sebi solio jedući. To je bilo obvezno jelo za Božić, Stipandan, Ivandan i Novu godinu.⁵³ U Rami se keške pravi od pšenice, koja se *stupa* pa se dugo kuha. U njega se onda stavi kuhane *kokošine* i začini maslom. Keške dugo može stajati.⁵⁴ U Pečniku kod Modriče za Božić se pripravljalno keške, prokulice i suho meso i *koješta*.⁵⁵

Keške se i u naše vrijeme pripravlja u: Tuzli, Bugojnu, Busovači, Kiseljaku, Kreševu, Fojnici, Jajcu. U bihaćkom kraju pripravlja se *kešket*.⁵⁶ Na Ustirami u Rami, busovačkom, fojničkom i kreševskom kraju poznat je ophod kešketari. To su momci koji su od Stipandana odlazili djevojkama u druga sela, a one su ih opsluživale kešketom.⁵⁷

U neumskom kraju koncem Drugoga svjetskoga rata prestao je običaj pripravljanja *češkeka*.⁵⁸

3.2. VESELICA (ZAOBLICA, PEČENICA)

U prvoj polovici (v. Ilić Oriovčanin 1864: 94) kao i drugoj polovici (v. Stojanović 1858: 39-41) 19. stoljeća muškarci su pripravljalni zaoblicu. U duvanjskom je kraju tijekom dana zakolje se *veselica*⁵⁹ (*šilježe* koje se ojanjilo u proljeće te godine) (Drmić 2004: 77-78). U zagrebačkom su kraju koncem 19. stoljeća na Badnji dan muškarci odlazili u lov jer "kakav bi to Božić bio bez divljačine" (Šandor Đalski 1964: 93-99). Mladi momci u stolačkom kraju peku zaoblicu dok ih cure zadirkuju.⁶⁰ U usorskom kraju muškarci su zaduženi za pečenje pečenice na ražnju, koja će se jesti na Božić.⁶¹ U istočnom dijelu Slavonije na Badnjak se pekla pečenica i to tako da bi se više ljudi udruživalo i vatra se ložila na jednom mjestu.⁶²

⁵² Brestovače kod Stoca 2009. godine Dana Pažin djev. Bošković, rođ. 1942. godine.

⁵³ Stolac 2006. god. Nikola Raguz.

⁵⁴ Rumboci u Rami 2008. Mare Zečević, rođ. 1947.

⁵⁵ Pečnik kod Modriče 2008. god. Anka Mišković, rođ. 1919. god.

⁵⁶ Vrkašići kod Bihaća 2013. Bisera Čelan, djev. Ćurić, rođ. 1947.

⁵⁷ Navode se ona mjesta u kojima su autor rada i njegovi studenti proveli istraživanja. U mostarskom kraju i zapadnom dijelu Hercegovine nije poznato to jelo. (Moguće je da se i u drugim mjestima po Bosni pripravlja keške i da je nekoć bio običaj kešketara.)

⁵⁸ Hrasno, 2014. Stanislav Vukorep.

⁵⁹ *Veselica - šilježe* koje se ojanjilo u proljeće te godine.

⁶⁰ Stolac 2009. godine običaj kazala je Dana Pažin djev. Bošković.

⁶¹ Sivša u Usori 2009 god. Anica Ćosić (djev. Krajina) rođena 1924. godine.

⁶² Gudinci 2010. godine spomenuta Marija Horvatović.

U Donjoj Tramošnici i Privlaci u Bosanskoj Posavini na Badnjicu pripremaju se i u dvorištu peku pečenice (pečenke) za Božić.⁶³

Tradicija je u Potoku kod Livna da se u krušnoj peći, u pravilu, peče šilježe (janje ojanjeno u *promaliće*).⁶⁴ U Mišima, selu pokraj Livna *zaoblica* se kolje na kućnom pragu ili na Badnjacima dok su još pred kućom. Općenito se vjeruje da se *zaoblica* kolje da blago ne ugine.

Na Badnji dan, u Rakitnu, bi se zaklalo janje da ima za božićno vrijeme svježeg mesa. Uvečer bi se nastavio kiseli kupus sa suhim mesom.⁶⁵

U južnoj Hercegovini pripremljala se raštika tako što su listovi stavljeni jedan preko drugoga u obliku križa. Stavljalo se meso s kostima. Kosti se nisu smjele sjeći jer se vjerovalo da će u tom slučaju stoka lomiti noge.⁶⁶ U stolačkom kraju, primjerice, pripremlja se *zaoblica* - najbolji brav u toru koji se peče na ražnju tako da glava ostane uz truplo.⁶⁷

U Popovom polju katolici brava kojega kolju za Božić nazivaju *pečenica* (v. Mićević 1952: 143).

Pravoslavci kolju *veselicu*. Kad pastirica hoće potjerati stoku na pašu, stane na vrata tora i izgovori: "Sretno vam Badnje jutro i šutra Božić i svi dani po Božiću." Potom odabere jedno *bravče* i ostavi za veselicu. Ostavljeno *bravče* nije se smjelo pipati niti zamijeniti. Oko ručka domaćin ulazi u tor i *preveseli* (zakolje) *bravče*. U nekim mjestima veselica se kolje na pragu od tora. Oderano *bravče* natakne se na ražanj i kiti bršljanom ili lovorikom. *Drob džigerica*, bravčeta s kruhom se stavi u bravče i zašije. Uređena veselica stavi se uz zid kuće. Neki su crijeva (*krciju*) nosili u vinograd i vješali o lozu i govorili: "Da Bog da sve bogato i krcato bilo!" Neki su krvlju od veselice mazali noge i ruke da im koža na njima ne puca. Na Badnji dan bi se isjeklo sve meso, jer za vrijeme božićnih blagdana nije valjalo sjeći meso da stoka ne bi lomila noge (Mićević 1952: 143).

* * *

Stara je poljička tradicija da mlađe curice mijese tijesto za *uštipke* ili *pršurate*, jer na Božić valja imati svega u kući (Ivanišević 1987: 436). Uštupci se tradicionalno peku i u neumskom kraju.⁶⁸

U pravoslavnoj tradicijskoj kulturi žene ujutro pripremljaju uštupke. Na Badnji dan, primjerice, u Popovom polju pastiri obvezno blaguju uštupke. Dok domaćice pripremljaju uštupke obvezno u ustima drže drvo, jer ih *ono opominje da ne govore*, te da ne puše u vatru, nego je samo *podstiče*. Također, domaćice ne smiju oprobati uštupke dok ih sve ne ispeku. Pastiri cijeli dan ostaju kod stoke, ali više ništa ne jedu. Toga dana pastiri ne smiju kruh lomiti. Vjerovalo da će se i stoka lomiti ako se kruh lomi (Mićević 1952: 143).

⁶³ Donja Tramošnica 2013. godine Ruža Nadarević (Šokčević) rođena 1952. godine u Donjoj Tramošnici.

⁶⁴ Potok kod Livna 2010. godine Zorka Šarić (djev. Pravdić, rođ. 1948. god.).

⁶⁵ Rakitnu 2007. god. Lucika Mihalj- Gabrić, (djev. Mihalj, rođ. 1948. u Rakitnu).

⁶⁶ Hrasno, 2014. Stanislav Vukorep.

⁶⁷ Stolac 2006. godine.

⁶⁸ Vjetrenik (općina Neum) 2009. Anica Vuinović rođena 1930. i sestra joj Cvija (1932).

U stolačkom kraju na Badnjak se pripremljala čorba od kupusa, zelenih listova. Slaganje u lonac imao je svoj redosljed: kosti se nisu smjele lomiti, jer bi to značilo da će se polomiti kosti u stoke. U vruću vodu stavlja se meso, a na vrh ide kupus i stavi da se kuha. Ta čorba blagovala se na Božić.⁶⁹

Tradicionalno se u Splitu na Prokurativama priprema bakalar i fritule. Na Badnjak 2006. godine podijeljeno je četiri tisuće porcija bakalara, a osamdeset tri domaćice natjecale su se u pripravi fritula. Bakalar tradicionalno dijele športaši, pjevači, glumci.⁷⁰

Prije se u Gudincima u Slavoniji za Božić nisu pekle *pečenke* kao danas. Klala se *živad* i peklo suho meso, a najviše kobasice.⁷¹

3.3. BOŽIĆNI PECIVA I KRUHOVI

Božićna se peciva i kruhovi pomoću tijesta ukrašavaju motivima križa, ptičica, klasa, janjeta, bačve, djeteta u kolijevci i sl. U Bosni se ukrašava križem, krunicom, fildžanom, čašom, fildžanom, vilicom, ključem itd. Višestruki su nazivi za božićni kruh: *božićnjak*, *božićnica* (Žumberak, Bosna), *česnica/časnica* (Bosna i Hercegovina), *badnjak*, *badnjača* (Vojvodina, Slavonija), *koleda*, *koladek* (Hrvatsko Zagorje), *križnica*, *krsnica* (Bosna), *luk*, *ljetnica*, *litnjak* (južna Dalmacija), *čurek*, *kićenjak*, *šareni kolač*, *bogatica*, *žitnica*, *božićni somun*, *božićna pogača* (Bosna i Hercegovina), *bravarica* (Dalmacija). U Bosni i Hercegovini domaćice spremaju *kovrtanj* i *srićicu* za pastire i obrede s ovcama. U Zapadnoj Hrvatskoj pripremlja se *krušnica* u koju se utiskuje svakoga žita i klip kukuruza, a što ima panspermijski karakter. U Žumberku i Slavoniji pripremljao se kruh za stoku i pčele, a zvao se: *volarica*, *konjarica*, *ovčarica*, *čelarica*, *zdravlje* itd. Višestruki su nazivi za božićni kruh: *božićnjak*, *božićnica* (Žumberak, Bosna), *česnica/časnica* (Bosna i Hercegovina), *badnjak*, *badnjača* (Vojvodina, Slavonija), *koleda*, *koladek* (Hrvatsko Zagorje), *križnica*, *krsnica* (Bosna), *luk*, *ljetnica*, *litnjak* (južna Dalmacija), *čurek*, *kićenjak*, *šareni kolač*, *bogatica*, *žitnica*, *božićni somun*, *božićna pogača* (Bosna i Hercegovina), *bravarica* (Dalmacija). U Bosni i Hercegovini domaćice spremaju *kovrtanj* i *srićicu* za pastire i obrede s ovcama. U Žumberku i Slavoniji pripremljao se kruh za stoku i pčele, a zvao se: *volarica*, *konjarica*, *ovčarica*, *čelarica*, *zdravlje* itd. (Gavazzi 1991: 125-126).

U hrvatskoj katoličkoj baštini domaćice su za Božić pripremljale preko trideset vrsta peciva i kruhova.

3.3.1. Badnjica, badnjača, badnjak

U drugoj polovici 19. stoljeća spominje se božićni kruh *badnjica* (Stojanović 1858: 39). U Slavoniji *badnjica* je okrugli kruh kojemu domaćica tijestom ureši gornju stranu: jednim pojasom; u sredini su mjesec i zvijezda; srp, kosa, grablje, motika, svrdlo, dljeto; vinova loza s dva grozda, dva-tri klasa; jedno-dva bureta;

⁶⁹ Stolac 2009. godine spomenuta Dana Pažin.

⁷⁰ Split 2006. godine.

⁷¹ Gudinci 2010. godine spomenuta Marija Horvatović.

plug s ornicama, a u plug su upregnuta četiri vola kojima upravlja orač s oritkom u ruci; dva konja, bič, tri ružice, pura, guska, patka, kokoš sjedeća na gnijezdu; više golubova, jaganjaca, jaraca, jedan pastir, magarac itd. Sve to umijesi domaćica iz tijesta i s time nakiti badnjicu.⁷² U Vojvodini i Slavoniji kruh se još naziva *badnjak* i *badnjača* (Gavazzi 1991: 125-126).

Badnjača iskićena s križem poprijeko i ružama na četiri kraja toga križa, ujutro na Badnjak, mijesi se u Merolinu.⁷³ U Gudincima u Slavoniji *badnjača* je s gornje strane urešena raznim simbolima npr.: sunce, mjesec, krava s teletom, krmača s prascima, kokoš s pilićima i dr.⁷⁴

3.3.2. Ljetnica, litnjak

U drugoj polovici 19. stoljeća spominje se božićni božićni kruh *ljetnica* (Stojanović 1858: 39). Nakon što isprate i posljednje kvočke, domaćice, primjerice u Matićima⁷⁵ kod Orašja i toliškom kraju⁷⁶ u Bosanskoj Posavini, ostatak dana provode mjeseci i pekući poseban kruh *ljetnicu*, koji će se jesti za vrijeme božićnih dana. Osim što se ljetnica pripravlja od najboljeg brašna i kvasca, puno truda i ljubavi treba uložiti u njezino ukrašavanje. Najprije se od tanko razvijenoga tijesta na gornjoj strani kruha oblikuje znak križa, koji na svim krajevima završava u obliku otvorenoga dlana. Na taj način domaćice žele pokazati svoju molbu da svaki rad ljudskih ruku bude blagoslovljen. Križem je ljetnica podijeljena na četiri dijela, a u svaki dio se stavlja drugi lik napravljen od tijesta. Uglavnom, spravlja se likovi poput stručka pšenice ili kukuruza, bureta s rakijom, prašćića ili druge stoke, čime se simbolično izricala želja Novorođenome kako bi podario dobro vrijeme i bogatu ljetinu.

Osim badnjače, u Merolinu se na Badnjak ujutro mijesi i ljetnica – kruh prekrižen i iskićen svim amblemima ratarstva, tu je mali plug, srp, bič, sunce, mjesec i zvijezde, bure i td. Taj se kruh stavlja preko zdjele na prvi dan Božića i na Novu godinu. Osim tih kruhova umijese se tri pletena kolača, koji se toga dana jedu, a zatim kolač za kravu, kobilu, krmaču i na svakom tom kolaču je toliko sisa koliko ima dotična životinja. Ti se kolači na Božić daju tim životinjama. Tucaju se orasi, mak i sjeme za kolače i za posno tijesto za Badnji dan. Taj dan hrane se kokoši dvanaest puta i to u jednom obruču da ne rasipaju. Od Svete Lucije pa do Božića ne smiju se vabiti kokoši, već se hrane šutke i u jednom obruču, jer kad bi se vabilo čuo bi komšiluk, pa bi komšinica rekla *Tebi vika, meni jaje*.⁷⁷

U požeškom kraju *ljetnica* se također ukrašava, ali ne kao *badnjica*. Na ljetnicu dolazi pojas ili vijenac, dva tri velika klasa, sunce, zvijezda i mjesec i dva-tri cvijeta. Badnjica se potroši na Badnjak, a ljetnica tijekom cijeloga Božića stoji na stolu i ostaje do Nove godine ili Mladoga Božića. *Pletenica* je jedan povelik vijenac, koji je iz tri ili četiri deblja smota uvijen.⁷⁸ U južnoj Dalmaciji taj kruh se naziva *litnjak* (Gavazzi 1991: 125-126).

⁷² Požega 2011. godine spomenuta Jadranka Đimoti.

⁷³ Merolino 2006. god.

⁷⁴ Gudinci 2010. godine spomenuta Marija Horvatović.

⁷⁵ Matići 2010. Luca Grgić (rođena Pejičić) iz Matića, rođena 1948.

⁷⁶ Tolisa 2013. godine Kata Dominković, rođ. 1937.

⁷⁷ Merolinu 2006. god.

⁷⁸ Požega 2011. godine spomenuta Jadranka Đimoti.

3.3.3. Kićenac, kićenjak

U Badljevini kod Pakraca žene su izrađivale poseban ukrasni kruh koji se zvao *kićenac*. Na njemu su se izrađivali ukrasi koji su predočavali klasje žita i cvijeće.⁷⁹

U Bosni i Hercegovini taj kruh se nazivao *kićenjak* (Gavazzi 1991: 125-126).

3.3.4. Česnica (časnica)

Glamočke domaćice obvezatno pripremaju česnicu u koju je stavljala dobro oprane sitne novčiće. Taj bi se kruh lomio na Božić dok bi svi ukućani stajali oko stola za blagovanje, a vjerovalo se da će godina biti sretna onoliko koliko bi tko našao novčića. Na Badnjak bi se uvijek peklo nešto na ražnju i ostavljalo bi se na ražnju da se ohladi do Božića. Jajačke su domaćice, drvenim češljem ili nekim štapićem, pravile križeve na božićnom kruhu ili pogači. Ta peciva se nisu jela na Badnjicu, nego ujutro na Božić.⁸⁰

Domaćice i u nekim viteškim mjestima pripremaju *česnice*. Na česnicu se, za vrijeme božićnih blagdana, u posudi stavlja pšenica koja je za tu prigodu posijana na Svetu Luciju.⁸¹

U čapljinskome kraju pekla su se dva različito ukrašena kruha; jedan za Badnjak, a drugi za Božić. Kruh za Božić naziva se česnica, što je veća tim bolje, jer je to znak obilja u idućoj godini. Muška čeljad treba na Badnjak temeljito srediti i obilno nahraniti blago, jer i ono treba osjetiti radost božićnih blagdana.⁸² Stolačke domaćice kruh *česnicu* dok je svježa na *loparu* išara kružićima i križićima, najčešće pomoću fildžana. Najprije se napravi kružić s širokim dijelom fildžana, pa u širokom krugu manji krug od dna fildžana.⁸³ U sredinu bi stavili grančicu bršljana, kako bi i česnica bila blagoslovljena.⁸⁴

Posuške domaćice za Božić su pekle kruh prema broju čeljadi, a ako bi ponestalo pšeničnoga brašna, onda se bi izmiješalo sa kukuruznim brašnom. Božićni kruh se tradicionalno *pisao*. Pisanje kruha obično se radilo na sljedeći način: uzela bi se čaša ili koji drugi predmet pa bi se pritisnulo na više mjesta gornje površine skuhanog tijesta, a zatim bi se kruh zapretao pod *sač* na ognjište da se peče. Kada bi se ispekao izgledao bi ispisan onim predmetima koji su se za to upotrijebili. Takav ispisan kruh negdje se naziva časnicom. Osim kruha šara se i pogača. Ona se najčešće prekrži očenašima po sredini ili nekim drugim simboličnim predmetom. Takva pogača je predstavljala neku raskoš u božićne dane, pa se ona često stavljala na vidljivo mjesto u kući, a znala je biti i okićena cvijećem.⁸⁵

⁷⁹ Badljevina kod Pakraca 2007. god. Emilija Kop (djev. Magdić, rođ. 1936. god.). Otac kazivačice je Nijemac koji je nestao u Drugom svjetskom ratu. Obitelji Kop također su njemačkoga podrijetla. U kazivanju su sudjelovali Franjo Kop (rođ. 1934. god.) i Katica Grčević (djev. Matijević, rođ. 1935. god.).

⁸⁰ Bešpelj kod Jajca 2006. godine Ana Šimunović (djev. Glavaš), rođena 1949. godine.

⁸¹ Krčevine kod Viteza 2009. godine Frano Žuljević (1937.), Slavko Žuljević (1961.) i Višnja Žuljević (1962.).

⁸² Čapljina 2010. god.

⁸³ Stolac 2006. god.

⁸⁴ Stolac 2010. godine Miro Marić, Stolac, rođ. 1939. u Stocu.

⁸⁵ Posušje 2010. godine Slavka Crnogorac, 1933. god.

Česnicu tradicionalno pripravlja i pravoslavne domaćice. Pri tome su domaćice okrenute prema istoku. Iverom (debelom trijeskom) usječenom od drveta badnjaka, umočenim u tijesto za česnicu domaćica, također, okrenuta prema istoku na zidu tri puta napravi krst. Česnica je tradicionalna pogača u koju se stavlja novčić.⁸⁶

3.3.5. Božićna pogača, *čurek*

U Hercegovini se mijesila božićna pogača, beskvasni obredni kruh, koji je ukrašen šarama. Ta pogača jela se na božićno jutro, svaki član kuće dobivao je po komad. Osim pogače, domaćica bi nedjelju dana prije Božića mijesila razne kruhove i štrudle. Ta peciva su, kao i pogača, bila urešena (*ispisana*) raznim upotrebnim predmetima (šalicama, ključevima ili nekim drugim šiljatim predmetima pripremljenim za tu namjenu).⁸⁷

Nekoć se u jajačkom kraju za Božić pripravljala pogača koja se ukrašavala dobro opranim drvenim češljem ili nekim štapićem. Uresi su bili križevi. Ta pogača se nije jela na Badnjicu, nego ujutro na Božić.⁸⁸ Stara je tradicija u viteškom kraju da se pravi pogača i da se na sredinu te pogače postavi pšenica sa svetim Trojstvom i zapali prije večere. Po završetku večere bi najmlađi član obitelji uzimao koricu kruha, umočio ga u rakiju i potom gasio svijeće. Vjerovalo se da ako dim ide prema nekome iz obitelji da to znači kako će imati lošu godinu, a ako dim ide pravo, k stropu to je značilo da će svi iz te kuće biti dobro.⁸⁹

U Bosni je nezaobilazan kruh *čurek*. U Studencima kod Ljubuškoga žene bi kuhale kruh i po njemu *pisale* fildžanom ili očenašima.⁹⁰ Nekoć su ramske *stopanice* pripravljele kolač kao manja pogaču, a na sredini bi je *provrtile*. To bi se davalo djeci koja bi došla, a to bi nataknula na ruku. Pri odlasku bi dijete govorilo: "Dala tetka kolačić provrtčić." Nekoć bi se u Rami na Badnjak ispeklo po pet – šest kruhova, ovisno o broju *čeljadi*. Skuhala bi se koja pogača i *čurek*. *Čurek* je je općepoznat u svim ramskim selima. To je obični kruh, iz tepsije samo što se pekao ispod *sača*. Odozgo bi se našarao *šaraljkom*. Obično bi to bila zglobna ovčja kost, koja se zvala *čolančić*. Najčešći su uresi bili križići. Kada bi kruh požutio odozgo se premazivao s malo masti.⁹¹ Muslimani su kao i katolici u Rami za Božić pravili *čurek*. Neke su domaćice pravile slatki kruh koji je služio umjesto kolača.

Kolač *pletača* izrađivao se u Badljevini. Taj kolač bio bi na božićnom stolu. Pekle su se pogače s orasima i jabukama i *turkinje* koje su ukućani jeli u neznatnim količinama pošto je bio post. Već u dopodnevnom satima pripremala se vatra za pečenje pečena.⁹²

* * *

⁸⁶ Trebinje 2009. godine.

⁸⁷ Rujan kod Širokoga Brijega, Radica Suton (rođ. 1952, djev. Čuk).

⁸⁸ Jajce 2007. godine, spomenuta Ana Šimunović.

⁸⁹ Marosi kod Viteza 2011. godine u selu Ljuba Rajić, rođena Kolenda, 1949.

⁹⁰ Studenci kod Ljubuškoga 2007. god. Ivan Luburić.

⁹¹ Rumboci 2008. spomenuta Mare Zečević.

⁹² Badljevina 2007. god. spomenuti: Emilija Kop, Franjo Kop i Katica Grčević.

U Bosni i Hercegovini božićni kruh se naziva: *šareni kolač*, *bogatica*, *žitnica*, *božićni somun* (Gavazzi 1991: 125-126).

3.3.6. *Srića*, *navratnjak*, *jarka*, *lomačica*

Blagu se često daje po komadić posebnih peciva, zvanih: *srića*, *sričica*, *navratnjak*, *lomnica*, *lomačica* i sl. Te se pogače lome i po veličini odlomljenih komada proriče se nadolazeća godina (Gavazzi 1991: 125-126). U Bosni i Hercegovini domačice spremaju *kovrtanj* i *sričicu* za pastire i obrede s ovcama. U Žumberku i Slavoniji pripremljao se kruh za stoku i pčele, a zvao se: *volarica*, *konjarica*, *ovčarica*, *čelarica*, *zdravlje* itd. (Gavazzi 1991: 125-126).

Kruh *navratnjak* nazvan je po tome što se lomi na vratima tora. (Pravoslavci Srbi također koriste naziv *navratnjak*. U pravoslavnoj tradiciji to je česnica za stoku (Mićević 1952: 143). Hrvati katolici u Orahovu Dolu *navratnjak* zovu *kolač na torska vrata* (Mićević 1952: 143).

U Dalmaciji se pripremljao kruh *bravarica* (Gavazzi 1991: 125-126). Pogača *srića* pripremljala se i u selu Nisko u Dalmatinskoj Zagori. U Trogirskoj zagori pogača se nazivala *čobanica*, a s njom se predviđao urod usjeva i plodnost stoke.⁹³

Duvanjske domačice pripremljale su pogaču *srića* koju bi ispekale pod *sačem* na ognjištu (Drmić 2004: 77-78). Kruh *jarka* domačice su pripremljale u Golinjevu kod Livna.⁹⁴ U Hudutskom u Rami pripremljao se kruh *lomačica*, koji se na Badnji dan lomio ovci na leđima. Malo toga kruha dalo bi se ovci da pojede, a ostalo bi pojeli ukućani za badnjom večerom.⁹⁵

3.3.7. *Kovrtanj*, *krsnica*, *križnica*

Pred Božić se u svakoj kući pravili su se *kovrtnji* (muški i ženski), od kruha u *kvas*. To je bio dječji kruh koji su djeca stavljala oko ruke i tako jela. Nezaobilazan je bio i somunčić koji se kuhao od najbolje pšenice. Poseban kruh koji se pravi bila je *krsnica*, pogača ukrašena viticama, pletenicama i pticama. Krsnica stoji na *sofri*⁹⁶ svih božićnih blagdana kod svakog obroka. U sredini krsnice gori svijeća, a u žitu kraj nje tri svijeće.⁹⁷

Škabrnjske su domačice za Božić pripremljale kruh kojemu bi na sredini probušili rupu u koju bi stavljali svijeću koja je gorila za Božić.⁹⁸

Krsnica je bila najznačajnije božićno pecivo u kreševskom kraju, ali nije služila za jelo nego kao božićni ukras i u nju se stavljala svijeća *jedinstvo*. Pripremljala su je domačice, *umjetnice* u *vajanju* tijesta (Kristić 1956: 10-14). Pojela bi se tek na Novu godinu u *podkriži*. Svijeća jedinica držala se u krsnici, a *trojica* u žitu,

⁹³ Nisko, Unešić 2012. godine.

⁹⁴ Golinjevo kod Livna 2007. godine: Iva (rođ. 1931.) i Vlado Berić (rođ. 1930.) iz Golinjeva, te Anto Berić.

⁹⁵ Hudutsko 2013. Ruža Marić, djev. Kelava, rođ. 1949.

⁹⁶ Sofra – stol za objed.

⁹⁷ Crkvenjak pored Kreševa 2010. god. spomenuta Malina Kraljević.

⁹⁸ Škabrnja 2010. godine Zoran Ražov, rođ. 1965. god.

sjemenju ili zelenoj pšenici.⁹⁹ U Kreševu su *stopanice* (domaćice) pripremale i: božićne samunčice, kovrtnje (dječje pecivo od istoga tijesta božićnih samunčica). U Gromiljaku kod Kiseljaka žene, kada se vrate s zornice, prave krsnicu. Na krsnici se oblikuju ukrasi; ptice, ruže, naočale..., a pravi se od običnog tijesta (Kristić 1956: 10-14). Milovan Gavazzi navodi da se u Bosni taj kruh nazivao i *križnica* (Gavazzi 1991: 125-126).

(U jajačkom kraju kovrtanj je bio kultno pecivo, a ondje je bio nezaobilazan u svadbenim običajima.¹⁰⁰)

3.3.8. Lukovi i guske

Na području Poljica *stopanjice*¹⁰¹ su imale pune ruke posla tri, četiri dana pred Božić. Mijesile su kruh, pekle ga ispod peke. Bile su različite vrste kruha, a zvale su se kolači, *turte*. Za mušku djecu pripravljali su se *lukovi*, a za žensku *guske* i onda se ta guska darivala od jedne prijateljice do druge.¹⁰²

3.3.9. Božićnica, božićnjak

U Lici se pripravlja *božićnica* koja se peče pod *cripnjom* na ognjištu, a ukuhavaju se i božićni kruščići.¹⁰³ Božićni kruh u Žumberku i Bosni naziva se *božićnjak* (Gavazzi 1991: 125-126). Kruh *božićnjak* pripravljao se i u Stupniku kod Zagreba (Rihtman-Auguštin 1995: 81).

3.3.10. Koleda, koladek, krušnica

U Hrvatskom Zagorju kruh se naziva *koleda, koladek*. U Zapadnoj Hrvatskoj pripravlja se *krušnica* u koju se utiskuje svakoga žita i klip kukuruza, a što ima panspermijski karakter (Gavazzi 1991: 125-126).

3.3.11. Lepinje, ljepnjača

U prvoj polovici 19. stoljeća žene su pripravljale pogaču, kolače i lepinje. Onoliko koliko je bilo pastira toliko se pripravljalo i lepinja (Ilić Oriovčanin 1846: 94).

⁹⁹ Svijeće gore za vrijeme večere, a gase se koricom kruha namočenom u vinu i pri tome se prekriži. Taj se komad kruha daje onome koga boli grlo, ili djeci da ih grlo ne zaboli. Dio žita u kojem su stajale božićne svijeće daje se kokošima, dio životinjama, a jedan dio se saspe u sjemensko žito koje će se sijati na proljeće. (Kristić 1956: 11-13.) (Pšenica simbolizira kruh, a kruh simbolizira tijelo Kristovo.) Zdjele u kojima je bila pšenica, u lepeničkom kraju (Kreševu, Kiseljaku i Fojnici), oblagane su folijom ili kakvim ukrasnim papirom kako bi bile ljepše. U tu se pšenicu na Božić stavljaju tri svijeće, koje se pale uvijek kad se jede, sve do Nove godine. Svijeće se gase kruhom umočenim u rakiju. (Gromiljak kod Kiseljaka 2007. godine Ruža Franković (djev. Biletić, rođ.1928. godine.

¹⁰⁰ Do konca sedamdesetih godina u Bosni i Hercegovini se tri nedjelje u crkvi "(...) navišćivalo vinčanje. I ondak, kuvali se oni kovrtanji. Znaš, pogače al budu unutra šuplje. I svake nedilje kolko taj momak roda ima nose se curi ti kovrtanji. Oni njija njoj dadnu i ona i' natakne na ruke i more i' nosit. Kasnije dadne ona nji' curama iz sela. Jesu bili slatki ti kovrtanji. Merušali, crno brašno bilo." Carevo Polje kod Jajca 2007. godine Ane Ladan, djev. Cvitić, rođena 1936. godine.

¹⁰¹ Stopanjica - domaćica, kuharica.

¹⁰² Poljica, Omiš 2007. god. Ivan Gojsalić, sin Matije, rođen 1954. godine.

¹⁰³ Gospić, Kosinje i Perušić 2004. god.

Domaćice u Bosanskoj Posavini pripravljale su *ljepnjače* (lepinje, pogače). Jedna je bila za Badnju večeru, a druga za Božić. Ljepnjača za Božić zahtijevala je veliko umijeće. Tijestom su bile oblikovane figure. Najprije bi se napravio križ i time bi površina bila podijeljena u četiri jednaka polja. U svako od tih polja bile bi pridodane figure: krmača i prašćići; bure i rakija; sunce, mjesec i klas pšenice; kola i volovi. Nasred križa bi se od tijesta napravila ruža. Obvezno se unutra u ljepljivu sakrije neki novčić. Na Božić bi se ljepljiva isjekla po već označenim poljima i okretala naopačke, te je svatko smio birati jedan dio jer je svaka figura je imala značenje: krmača i prašćići značili su plodnu godinu; bure i rakija predstavljali su veselje kroz cijelu godinu; sunce, mjesec i klas simbolizirali su naporan rad. Dobiti novčić, značilo bi držati novac (riznicu) kroz cijelu godinu.¹⁰⁴

3.3.12. Buzdovan

Buzdovan je mali kruh, koji se jednim *smotom* obavije te se tako produlji, i služi za držalo.¹⁰⁵

* * *

Koncem 19. stoljeća u zagrebačkom kraju domaćice su u kolače stavljale cvancige¹⁰⁶ (Šandor Đalski 1964: 93-99).

U Zagvozdu na Badnji dan *stopajnica* peče kolače, kojima dariva djecu, te kruhove na koje stavlja osobite znakove, npr. križ - pritisne nekakvom okruglom izvrnutom čašom na pet mjesta u obliku križa, da se zna da su za te dane određeni.¹⁰⁷ U Šestanovcu se pekao kruh koji bi bio na stolu sve do blagdana Sveta tri kralja, a njegova je veličina simbolizirala obilje naredne godine. Muškarci su hranili stoku, pripremali drva za ogrjev i nabavljali hranu koju bi domaćice potom pripravljale. Uvečer domovi su bili osvjetljeni voštanicama.¹⁰⁸

Kruh se ukrašavao raznim šarama na gornjoj kori i pekao ispod sača u Alagovcu kod Gruda. Kućanica zadužena za kuhanje božićnog ručka *pristavljala* je kuhati prosušenu svinjetinu, bravetinu i obvezatno *divenice*.¹⁰⁹ Posuške majke zakuhale bi kruh i fildžanom bi po njemu pravile križ i druge ukrase. Kruh bi se *načeo* na Božić.¹¹⁰

Obiteljski kruh koji je imao znak križa pripravljao se u Donjoj Tramošnici i Privlaci u Bosanskoj Posavini. Domaćice su pripravljale suhe kolače (pracne i modlice), te gibanicu za Božić. "To je tijesto kao za pitu, samo što u njega ide pekmez od jabuke i slažu se listovi."¹¹¹

* * *

¹⁰⁴ Orašje 2012. godine.

¹⁰⁵ Požega 2011. Godine spomenuta Jadranka Đimoti.

¹⁰⁶ Cvancig - novčiće od dvadeset krajcara.

¹⁰⁷ Zagvozd 2011. Iva Prodan, pok. Cvitana; (djev. Pruže) rođ. 1939. u Pružićima u Zagvozdu.

¹⁰⁸ Šestanovac 2008. godine Mate Dujmović, rođ. 1954. u Grabovcu (Šestanovac) i Milica Dujmović rođ. 1924. Grabovac (Šestanovac).

¹⁰⁹ Alagovac kod Gruda 2007. god.

¹¹⁰ Rakitno 2007. god. spomenuta Lucika Mihalj- Gabrić.

¹¹¹ Donja Tramošnica 2013. godine spomenuta Ruža Nadarević.

U svijetu je poznat talijanski božićni kruh. No, postoji zanimljivo vjerovanje uz pravljenje kruha na Badnjak. Dok se u Hrvatskoj pripreme nastoje završiti ranije, u Bologni se kruh peče u predvečerje prije Božića. Žene koje mijese tijesto na badnje predvečerje mogu tada kruh ispeći bez kvasca. Vjeruje se da će kruh narasti kao što raste i dijete Isus.¹¹²

4. PRAVLJENJE BOŽIĆNE SVIJEĆE

Prije stotinu pedeset godina u Srijemu i Slavoniji domaćin je pripremao pritopak čista voska, od kojega je domaćica baka na Badnji dan pravila tri voštane božićne svijeće: "(...) prvu štipanu, druga sa dva, a treću s tri voštana obručka, koje će svijeće privezat se na grančicu borovu, jelovu ili smrekovu i zadjenuti pod gredu ili tetivo u sobi nad stolom (...)" (Stojanović 1856: 39-41).

Na Badnjak bi poslije podne, domaćin napravio *božićnu svijeću*. U oku ili neki drugi sud stavio bi žito, u koje bi stavio veliku svijeću od voska i ukrasio je grančicama bršljana, bora ili masline. Na vrh tih grančica stavljao bi jabuku. Nitko, osim starješine, nije smio dirati u svijeću: nije smjela pasti, nakriviti se, puknuti, jer se u tom slučaju vjerovalo da će u nastupajućoj godini starješina kuće umrijeti. Svijeća bi se palila kroz sve božićne dane za vrijeme ručka i večere. Nakon paljenja svijeće starješina je molio za žive, mrtve, za rodnu godinu, plodnu kišu itd. Po završetku objeda domaćin bi s velikom pažnjom gasio svijeće tako što bi komadić kruha umočio u vino i to bi držao iznad svijeće da kaplje vino na plamen svijeće. Ukoliko bi se svijeća ugasila nakon prve kaplje – to je značilo da će starješina kuće brzo umrijeti. Ukoliko bi trebalo kapnuti više kapi vina nastupilo bi veliko veselje, jer je to značilo da će domaćin dugo živjeti (Furčić 1988: 267-238).

U Svinišću starješina bi od čistog domaćeg voska pravio tri božićnu svijeću, koje se u dnu saviju u jedno (u čast svete Trojice).¹¹³

U pravoslavnoj tradiciji domaćin na Badnji dan od zelene hrastovine ili cerovine *djelja* vatraj kojim se *podstiče* vatra i badnjaci, jer se do Nove godine ne smiju koristiti maše. Nakon toga neki vatraj *zadiju* u bijeli luk da se ne *užiga* (Mićević 1952: 143).

5. GOBINJENJE (KIĆENJE)

Gobino je kod starih leksikologa sinonim za *triticum spelta*, pa je prema tome "gobinja pletenica ili trak od lišća ili cvijeća što se stavlja kao nakit na zidove, vrata, pričvršćen na krajevima, a u srijedi visi; sinonim girlanda." Gobinji su u srednjoj Dalmaciji naziv za velike božićne kolače koji se stavljaju na trpezu okićenu lovorikama (Skok 1971: 583). U Omišu gobin je naziv za slamu koja se unosila u domove na badnju večer.¹¹⁴

¹¹² Bologna 2013. Anastasia Bertani.

¹¹³ Svinišće 2011. god. Sovulj Marija, rođ. Tafra, rođena 1932. god., Popović Ivka, rođ. Tafra, rođena 1935. i Tafra Marko, rođ. 1924.

¹¹⁴ Omiš 2011. godine.

U ruskom jeziku gobina je naziv za obilje, bogatstvo, žetvu. U staro-bugarskom gobino znači obilje, izobilje, pretek. U staro-crkveno-slavenskom gobino je naziv za poljske plodove, prinose. U hrvatskom i srpskom gobino je sinonim i za pljevu (Kajmaković 1961: 223). Petar Skok smatra da je taj riječ posuđenica od gotske riječi *gabei*, a ta riječ baštini svoj naziv od latinske riječi *habeo* 2. = imati, posjedovati (Skok 1971: 583).

U mnogim krajevima svijeeće su stavljanje u posudu napunjenu žitom. Svijeeće zabodene u žito, u livanjskom kraju, primjerice, zajedno se nazivaju *gobin*, a za vrijeme božićnih blagdana stoje na *siniji* (stolu za blagovanje) ispred domaćina. Visočki su Hrvati gobinom nazivali božićne svijeeće i žito u rešetku oko kruha. U Poljicima su božićna slama i zelenilo kojim je okićen božićni kruh, također, nazivani gobinom. Gobinjanje je naziv za božićno kićenje u stonskom kraju, a u okolici Neuma gobin je naziv za grane bršljana kojim su se prije sunca kitili: domovi, groblja, štale, torovi, njive (Kajmaković 1961: 223).

U Popovom polju i katolici i pravoslavci kićenje na Badnji dan nazivaju *gobinjanje* (v. Mićević 1952: 145).

Koncem 19. stoljeća u zagrebačkom kraju zidovi su bili iskićeni borovinom i jelovinom. Tramovi su bili nakićeni zelenim grančicama, a na tankim nitima njihale su se po zraku *jabuke-božićnice*. Glavni znak badnjaka u starim hrvatskim kućama bio je *jež* – jabuka obložena lješnjacima koja je visjela nad stolom. Domovi su kićeni *zvijezdom* – *repačom* i *Svetim Duhom*. Idući za Polnoćku, djevojke i žene su u rukama nosile ružmarin, te je miris tamjana i ružmarina ispunjao svu crkvu (Šandor Đalski 1964: 96-103).

Gavazzi navodi da se u imotskom kraju kitilo bršljanom izričito kao zaštita od vještica (Gavazzi 1991: 151). Po nekim poljičkim selima po zalasku sunca svećenik je u crkvi blagoslivljalo: *kiće* (blagoslovljeno zelenilo) – *rukovet javora, rute, brščana, rujevine a maslinovine zanaviše*; te sol i vrču voda. Domovi, meso, slanina i kolači kićeni su i kaduljom (Ivanišević 1987: 436). Djeca su, i u Hlebinama, kitila domove. U Prigorju su žene ili djevojke pravile ili kupile papirnati vjenčić, te ga tankim koncem vješale iznad stola. Ptica koja je visjela s njega lepršala je kao da je živa, a simbolizirala je Svetoga Duha. U okolici Zagreba božićnim su ukrasom bile grane imele ili bršljana, a obično su bile obješene o gredu iznad stola. Posebno je živopisno kićenje doma bilo u Orosavlju kod Donje Stubice, gdje bi se o stropne grede pričvrstila okosnica od štapova i obložila bi se zelenim okićenim jelovim granama. U Mateju bi se o stropnu gredu pričvrstio dio jelova stabla, i to u položaju kako drvo raste, s kojeg su se račvale četiri ili više grana, urešenih jabukama, orasima i U Bednji pored Zagreba, na Badnju večer, ljudi su kuće kitili: borovim grančicama, jabukama, bršljanom. Bački su Hrvati kuće kitili figuricama od tijesta, te granama voćke koju bi otrgnuli na dan Sv. Lucije i stavili u vodu da procvjeta do Badnjaka (Rihtman-Auguštin 1995: 66-68).

Djeca su u poljičkom kraju svu kuću iznutra kitila i donosila slamu za prostrti. Po toj slami djeca skaču i valjaju se kroz sve božićne dane. Djeci se ne da otići leći, skaču po slami do dugo u noć, pa tu i zaspu.¹¹⁵ Neki su se domovi u Šestanovcu

¹¹⁵ Poljica 2007. god. spomenuti Ivan Gojsalić.

kitili cvijećem i plodovima, posebno zelenilom, a najčešće su to činila djeca.¹¹⁶ Bršljanom su se kitile kuće i u Dugopolju.¹¹⁷ Mladi bi, u Glavini Donjoj, nabrali grančice bršljana te njima okitili sva vrata i zidove kuća.¹¹⁸ Djeca bi išla u bršljan za "okitit" kuću, a snažni muškarci odlazili su po badnjake (Nevest kod Unešića).¹¹⁹ U Mimicama kod Omiša na Badnji dan se na polju radilo samo do podne jer je na taj dan bilo posla za svakoga. Djeca su brala bršljan za okititi kuće i božićni kolač. Ženske su pekle kruh u peći, a trebale su ispeći dosta da *izdura cile praznike*.¹²⁰ Djeca su i u Svinišću, brala bršljan kojim su kićene kuće i božićni kolač. Utrkivali su se tko će ubrati bršljan s više bobica, a i prije dolaska djece iz susjedstva, jer su i oni dolazili u kršćana da beru bršljan. Pred noć bi se kitile kuće i staje bršljanom i maslinom. Zelenim grančicama kitile su se i svete slike i kipovi.¹²¹ Na Badnji dan, u Zagvozdu kod Imotskoga, bi se skinula sva *komaštra*¹²² i stavila na žrvanj, a iznad svih otvora u kući *zadio bi se bršćan*.¹²³

Djevojke i žene, i u zapadnoj Hercegovini, kiticama bršljana kitile su kuće. Obilazila su se i kitila groblja spominjući pokojnike.¹²⁴ Kad padne mrak i

¹¹⁶ Šestanovac 2008. godine, spomenuti: Mate Dujmović i Milica Dujmović rođ. 1924. Grabovac (Šestanovac).

¹¹⁷ Dugopolje kod Splita u ljeto 2007. godine, Anka Radan rođ. 1939. god. u Dugopolju.

¹¹⁸ Glavina Donja 2008. godine Dara Divić, djev. Vujčić, rođ 1934. god.

¹¹⁹ Nevest (općina Unešić) 2009. godine Luca Dželalija, rođena 1937., djev. Škrapić.

¹²⁰ Mimice kod Omiša 2007. godine Ivo Mimica Marin (rođ. 1928. god. u Mimicama).

¹²¹ Svinišće 2011. god. spomenuti Sovulj Marija, Popović Ivka i Tafra Marko.

¹²² Komaštra – lanac iznad ognjišta o koji su se vješali lonci.

¹²³ Zagvoz 2007. god. don Jakov Cikojević, zagvoški župnik.

¹²⁴ U Badnjem danu iznimno je raširen kult pokojnika. Tako je kićenje počinjalo od groblja. U Badnjoj noći mnoge se suze prolijevaju zbog sjećanja na preminule članove obitelji. Kod drevnih je Rimljana grah bio pokojničko jelo. Do naših dana u Bosni obvezatno se blaguje grah za Badnjom večerom. U Jajcu se za Badnjak vario grah koji bi se procijedio i zašećerio te se njime posipala pita od *jukvi* koju su domaćice razvijale i pekle. Preci i pokojnici imaju i posebna jela: poput oraha, graha i meda, koji je omiljena hrana duše pokojnika kod svih indoeuroljana. Badnja večera je jedna od najvažnijih večera u čast mrtvima. Kod nekih naroda jedan dio od svakog jela ostavlja se za njih. U Rumunjskoj se pokojniku nosi na groblje ne samo hrana nego i odijelo. U Bjelorusiji postoje i posebne formule pri dozivanju predaka na gozbu. U Ukrajini domaćica na stol stavlja žlice za pokojnike kao i one s kojima obitelj blaguje, s tom razlikom što te okrene dnom prema gore. Kod Srba obvezno je koljivo – kaša krsnih slava (Gavazzi, 1991: 159). Vjerovalo se da se pokojni ukućani okupljaju oko badnjaka. I time je izražen kult pokojnika u badnjim obredima. Zatim bi se *Gospa pozdravila*, te se klečeći molilo za svoje pokojne iz kuće. U posuškom kraju sva tri badnjaka se predaju majci da ih stavi u vatru. Nakon toga ukućani sjednu za stol i mole: Anđeo Gospodnji, te tri Slava Ocu i jedan Očenaš, Zdravo Mariju i Pokoj vični za pokojne i jedan Očenaš, Zdravo Mariju, Slava Ocu na čast Blažene Djevice Marije s nakanom koja obično glasi: "Da nam isprosi od svoga Sina milost koju će nam dati na času smrti naše i privesti u život vični." U Gornjim Radišićima kod Ljubuškoga kad bi se badnjaci zapalili molila bi se krunica, Gospin pozdrav i molitva za pokojne. U Imotskoj krajini najprije se moli za svoje umrle i svakoga posebno imenom spomene i Bogu preporuča s jednim Očenašem, Zdravo Marijom i pokojem "vičnjim". U Iloku se moli na čast Presvetog Trojstva, Svete Obitelji, ali i za sve pokojne članove obitelji. Cijela večera je protjecala po točno ustaljenom redosljedju. Svijeće su se gasile škropljenim vinom, pazilo se na smjer dima, pa se po tome znalo hoće li netko te godine u kući umrijeti (ako je dim išao u vis, neće biti u kući smrti, ako je išao prema nekome na tome je red u toj godini). U hrvatskoj tradicijskoj kulturi rijetko su paljene dvije svijeće, od kojih je jedna bila za pokojne, a druga za žive. U Brijestu u Istri, nakon molitve dvije svijeće bi se stavile u kruh i zapalile. Jedna je svijeća gorjela za žive, a druga za mrtve. Pri tome bi se pazilo kako svijeće dogorijevaju: ako bi prije dogorjela svijeća za mrtve to je značilo da više treba moliti za mrtve i obrnuto (Rihtman-Auguštin 1995: 76). Hrvati su, primjerice u: Livnu, Banjaluci, Šuici, Travniku, Bihaću i Zenici, jednu svijeću palili za mrtve i stavljali je u prozor. Za mrtve, za mir u svijetu, za blagoslov molilo se i u Medov Dolcu kod Imotskoga. "Za duše naših pokojnika koji su otišli od naše kuće i našega roda,

zazvone crkvena zvona, kuće bi se bršljanom kitile u Gornjim Radišićima kod Ljubuškoga.¹²⁵

U vrijeme osmanske okupacije u Bosni i Hercegovini (1463-1878) okićene kuće bile su znak raspoznavanja tko slavi Božić i kome se može čestitati.

Uoči Badnjaka, djevojke, u stolačkom i neumskom kraju, uberu bršljan. U nekim selima bršljan se blagoslovi uvečer, uoči Badnjega dana, a u nekim selima bršljan se blagoslivlja ujutro na Badnji dan, prije sunca. Kad svane Badnje jutro djevojke *grožnjanim* kiticama *brštana* kite njive, stogove, štale, kuće, a momci idu u brda po badnjake. Bršljanom bi zakitili kućnog domaćina za vrat, a on bi častio rakijom i suhim smokvama.¹²⁶

Na badnje jutro domaćin kuće kaže:

"Djeco moja, badnje je jutro, trebali bi obići sve naše imanje, polja, stogove, guvna, sve."

"Hoćemo, ćaća!"

"Neka djeco moja" kaže baba "da vas blagoslovim da idete sa srećom, a s njom se i vratite."

"U ime Oca i Sina i Duha Svetoga.

Izmolit ćemo Vjerovanje" svi mole - Amen."

Bog vas pomogao djeco. Djeca odlaze a susjedi dolaze, po starom običaju čestitati Badnje jutro.

"Hvaljen Isus, domaćine. Sretno vam Badnje jutro!"

"I s tobom zajedno!" odgovara domaćin.

"Kako vas pohodi?"

"Dobro hvala Bogu!"

"Gdje je omladina?"

"Otišla okititi imanje bršljanom, trebali bi se i vratiti!"

Dok se oni *pričaju*, na vrata dolaze djeca koja se smiju i šale.

"Hvaljen Isus, malo smo se zabavili u stogovima!"

"A, to smo se od tebe i nadali, sine!"

"Ha, ha, ha!" svi nazočni se smiju.

---

od našeg plemena da im se Gospodin Bog smiluje, da ih privede sebi u Kraljevstvo nebesko, kako bi se i oni mogli moliti Bogu za nas; za duše onih pokojnika za koje se nema niko spomenuti i za duše u čistilištu", moli se u Barbarićima kod Čitluka. U duvanjskom kraju nakon večere, domaćin bi zatražio od domaćice vinsku čašu i posudu s vinom te nalio čašu prvo sebi, potom ostalima redom kao i rakiju, uz ponavljanje nazdravice. Nakon čaše vina domaćin bi u posebnu čašu, ako se imalo, nalio vina i počeo molitvu: "Očenaš, Zdravo Marijo i Pokoj vječni za duše pokojnih koji su nama svoje dobro ostavili, da mi njihova dobra uživamo i njihovih se duša spominjemo." (v. Dragić 2010: 229-264). U bihačkom kraju djeca vani, u predsoblju, upale i svijeće koje su blagoslovljene u crkvi za pokojne. Pali se toliko svijeća koliko ima pokojnika u obitelji. (Vrkašići kod Bihaća 2013. Bisera Čelan, djev. Ćurić, rođ. 1947.)

¹²⁵ Gornji Radišići kod Ljubuškoga 2007. god. Kata Tomić (rođ. 1922. g.). Kazivačica ističe da je taj običaj "živio kad je ona bila djevojčica, danas se može naći u pojedinim obiteljima, ali sve više izumire."

¹²⁶ Vjetrenik (općina Neum) 2008. god. Anica Vuinović rođ. 1930. god. na Vjetreniku.

"A, od koga ćeš se nadati nego od njega!
Pa mogli bi pjevati, hajde domaćine, diži:

Oj, bršljane goro sveta
Veselo, veselo.
Kitiš dvore cijelog svijeta,
Veselo, veselo.
Juhuuuu...!"

"Nazdravimo ljudi, gdje ove godine tu i dogodine,
dao Bog, još ovoliko
manje cura, više nevjesta
živili!"

Ponovno pjesma.

"Na tri grane, tri jabuke,
veselo, veselo.
Na četvrtoj sokol bijeli,
veselo, veselo.
Veselo je srce moje,
veselo, veselo!"¹²⁷

Na području Neuma, Čapljine i Stoca sačuvan je običaj gobinjanja. U zoru se najprije ide i *brštanom* kiti groblje, a potom se grana *brštana* stavlja domaćinima za vrat, te se kite kuće i gospodarski objekti. Nekoć je granu brštana trebalo *zaditi* u svaku njivu i baštu. Brštanom s rodnim bobicama posebno je kićena zaoblica i časnica.¹²⁸ U naše vrijeme u čapljinskom i neumskom kraju brštan se stavlja iznad ulaznih vrata stanova. Znatno je reducirano gobinjanje njiva, livada, voćnjaka i drugih imanja.¹²⁹

Zelenilo ima apotropejsku i panspermijsku funkciju. Uresi koji su krasili domove imali su estetsku funkciju.

Običaj kićenja zelenilom prisutan je i kod pravoslavaca. Djeca bršljanom ili lovorikom kite kuće, torove, staje, pojate, groblja i njive. (Mićević 1952: 143.)

5.1. KRŠĆANSKA SIMBOLIKA BRŠLJANA, MASLINE I LOVORA

Nekoliko dana prije Božića, najviše djeca ali i stariji, imali su običaj *bršljenom* i drugim zelenilom okтити sve kuće, štale, staje i *pojete*. Obavljala su se čišćenja oko kuća i natjecalo se čija će kuća i dvorište biti najljepši.¹³⁰ Isto je i u Danilu (Furčić 1988: 267-203).

¹²⁷ Stolac 2009. godine spomenuta Dana Pažin.

¹²⁸ Mostar 2014. Stanislav Vukorep.

¹²⁹ Mostar 2014. Stanislav Vukorep.

¹³⁰ Planjani kod Unešića 2013. Josip Jurić (Markuzin) rođen 1933.

U kršćanskoj tradicijskoj kulturi bršljan se povezuje sa smrću i besmrtnošću. To je zimzelena biljka koja simbolizira vjernost i vječnost. Budući bršljan čvrsto prijanja uz podlogu, time simbolizira privrženost i vječni osjećaj (Badurina 1990: 178).

Bršljan je u hrvatskoj duhovnosti sveta biljka, jer se po predaji, Isus rodio u štalici obrasloj bršljanom. Također je u tradiciji Hrvata vjerovanje da je bršljan izrastao iznad vrata gdje se Isus rodio. Kada su Židovi ubijali djecu, tražeći Isusa da ga ubiju, domaćini su na kuću stavljali bršljanovu grančicu. Kada su došli do Isusove kuće, vidjeli su bršljan i otišli jer su mislili da su tu već bili.¹³¹

Maslina je biblijska biljka koja ljudima daje izobilje ulja. Bogat urod masline simbolizira Božju providnost. Maslinova grana simbolizira mir. Po prestanku potopa Bog se sjeti Noe koji ispusti golubicu da vidi je li voda nestala sa zemlje. (9) Ali golubica ne nađe uporišta nogama te se vrati k njemu u korablju, jer voda još pokrivaše svu površinu; on pruži ruku, uhvati golubicu te je unese k sebi u korablju. (10) Počeka još sedam dana pa opet pusti golubicu iz korablje. (11) Prema večeri golubica se vrati k njemu, i gle! u kljunu joj svjež maslinov list; tako je Noa doznao da su opale vode sa zemlje. (12) Još počeka sedam dana pa opet pusti golubicu: više mu se nije vratila. (13) Šest stotina prve godine Noina života, prvoga mjeseca, prvog dana u mjesecu uzmaoše vode sa zemlje. Noa skine pokrov s korablje i pogleda: površina okopnjela. (14) A drugoga mjeseca, sedamnaestog dana u mjesecu, zemlja bijaše suha.¹³²

Lovor u kršćanstvu simbolizira pobjedu, vječnost i čistoću. U drevna vremena pobjednik u natjecanjima bio je okrunjen lovorovim vijencem. Sveti Pavao lovorov vijenac uspoređuje s pobjedom kršćanina. Budući da lovorov list ne vene on simbolizira neprolaznost. U pretkršćansko vrijeme lovor je posvećivan djevicama koje su se zavjetovale na vječno djevičanstvo (Badurina, 1990: 389).

6. BADNJE KOLEDANJE I VESELANJE

Koleda je riječ mnogostrukoga značenja. U usmenom su diskursu i nazivi: *kolenda*, *kolendra* (u Splitu i okolici), *koledva* (u Dubrovniku i okolici, Belom na otoku Cresu), a izvođači se nazivaju *koledaši*, *kolendaši*, *kolendraši*, *koledvaši*; te *kolojani* (u Zlarinu kod Šibenika), *koleđani* (kod Hrvata u Rumunjskoj, a u Gdinju na Hvaru ophod se zove *koleđanje!*); *junaki* i *ditići* kod gradišćanskih Hrvata. Nazivaju se i *koledvači*, (Grgec 1943: 151) te *koleđani*, *kolijani*. U Jelsi na Hvaru ophod se naziva *koleđanje*, *kolendanje*, *kolejanje*. U Istri, Hrvatskom primorju pa i Lici nazivaju se i *firole* (prema pripjevu *firole*) (Gavazzi 1991: 201). *Koleda* znači: skupno pjevanje muške djece, mladića pa i odraslih ljudi; pjevanje (kolendanje) mladića djevojci pod *ponistrom*; obred, ophod, pjesma, čestitanje; božićni kruh, božićno darivanje, božićna vatra, božićna slama koja se na Badnju večer prostirala po sobi; Badnji dan, Novu godinu. *Koleda* znači i krijes koji se palio na Jurjevdan (23. travnja) i na Ivandan (24. lipnja) te krijes koji se palio za vrijeme biranja seoskih kraljeva. (Lozica 2002: 173-176) *Koledom* su se nazivale obredne

¹³¹ Lendžerovina 2009. godine spomenuta Mara Visković - Kasaluša.

¹³² Biblija, *Prestanak potopa*.

vatre koje su palili uskoci. Kod gradišćanskih Hrvata koledati znači proсити (tražiti darove) (Meršić; Žganec, 1964: 139). U požeškom kraju pjesme koje su na Uzašašće izvodili križari nazivaju se koledarske pjesme ili koledarke.

Drevni se običaji u novije vrijeme modificiraju. Desetogodišnja je koprivnička tradicija koledanje u humanitarne svrhe, a počinje na Badnjak u sedamnaest sati. U Dubrovniku se koledva ispred Vijećnice na Badnji dan kad odzvoni podne.

Na području Stoca, Neuma, Popova polja, Čapljine¹³³ (osim naselja Trebižat¹³⁴) nezaobilazni dio slavljenja Božića je *veseljanje*. To je pjevanje pjesama (najčešće) u osmercu koje imaju pripjev *veselo, veselo*. Mladići, oženjeni ljudi, domaćice, pastirice, drvarice veselali su od početka adventa do Sveta tri kralja. Veselalo se u planini, polju, pred svakom kućom. Ophod u kojem se pjevaju te pjesme naziva se *veseljanje*. Gobinjanje na Badnji dan obvezno je pratilo veseljanje. Vid Vukasović Vuletić u članku *Božić u Račišćim (O. Korčula)* navodi da je narod pjevao: *Božić zove s onu stranu: Prevedite me . . . Kolendo, kolendo, / U Božiću tri nožića – Veselo, veselo* (Vuletić Vukasović 1906: 774-776). Tamošnji su žitelji podrijetlom iz Hercegovine, a pobjegli su od turskoga terora 1672. godine (Vuletić Vukasović 1906: 776; Vujadinović 1968). Odjeci veseljanja nalaze se i u Studencima kod Ljubuškoga, a što je razvidno iz stiha: *Božić nam je, drago nam je, veselo, veselo*.¹³⁵

Kako se pjevalo kroz cijelo božićno vrijeme postojala je potreba u narodu da se spjeva što više pjesama da se ne bi stalno ponavljali isti stihovi. Zadivljujuće i začuđujuće je što je puk tada bio nepismen, a i danas nalazimo golem broj veselarskih (i drugih) pjesama. Momci su djevojkama, i one njima, pjevali pjesme koje bi imale pripjev *veselo, veselo*. Mnoge pjesme su nastajale u kolu ili na sijelu, a imale su različite melodije. Razlog tomu je što su se neke pjevale stojeći, neke u kolu a neke opet hodajući, te se melodija prilagođavala situaciji.¹³⁶

Župnik u župi Ravno, pomoćni biskup Vrhbosanski (u vrijeme legendarnog nadbiskupa Josipa Stadlera) i splitsko – makarskog nadbiskupa, sakupljača i zapisivača narodnoga blaga, Vice (Vinko) Palunko zapisao je od 1860. do 1871. godine u Šipanu Hercegovini i Popovu 221 pjesmu među kojima je i šesnaest veselarskih pjesama.¹³⁷

Kao što je u koledarskim tako je i u veselarskim pjesmama raznovrstan motivski svijet. Neke se pjesme mogu uvrstiti u mitske lirske pjesme:

¹³³ Veseljanje u čapljinskom kraju melodijski se razlikuje.

¹³⁴ To zapadno čapljinsko naselje nastanili su žitelji iz zapadne Hercegovine u kojoj nema tradicije veseljanja. Trebižat se nekada zvao Novo Selo.

¹³⁵ Ljubuški, 2007. Matija Matić, (rođena 1920. god., Veljaci, Ljubuški).

¹³⁶ Stolac don Rajko Marković, župnik u Stocu.

¹³⁷ Palunkov rukopis je evidentiran u Matici hrvatskoj pod brojem 139 i čuva se u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. (Vinko Palunko je ujak Andru Muratu.) Svećenik, Andro Murat (Šipan, 1862. – Dubrovnik, 1952.) predao je 1886. g. *Matici hrvatskoj* rukopis narodnih pjesama iz Luke na Šipanu. U toj je zbirci 69 epskih pjesama, 32 poskočice i 48 zdravica koje je Andro Murat izvorno zapisao od svoje majke Kate. Neke od tih pjesama potječu iz Bosne i Hercegovine. Rukopis Andra Murata priredila je Tanja Perić Polonijo, a objavila ga je MH u Zagrebu 1996. g.

Biela vila grad gradila, koledo, koledo.
 Ni na nebu, ni na zemlji, veselo, veselo.
 Vet na ogranku pod oblaku, koledo,koledo.
 Na nj izvodi troja vrata: veselo, veselo.
 Jedna vrata od sunašca, koledo, koledo.
 Druga vrata od mjeseca, veselo, veselo.
 Treća vrata suha zlata. koledo, koledo.
 Koja vrata od sunašca; veselo, veselo.
 Na ona vila izlazila. koledo, koledo.
 Koja vrata od mjeseca; veselo, veselo.
 Na ona vila sina ženi. koledo, koledo.
 A koja su suha zlata veselo, veselo.
 A ona vila šcer udava. koledo, koledo.¹³⁸

Najbolnija su sjećanja Hrvata u Bosni i Hercegovini na četiri stotine petnaest godina osmanskoga *zuluma* (1463.–1878. g.). Stoga je razumljivo da je i u nekim veselarskim pjesmama povijesna tematika o osmanskim terorima. Takva je i ona koja pjeva o sukobu turske i *kavurske* vojske. Kavursku je vojsku predvodio Karli-bane, a tursku Hasan-paša. U strašnom je boju poginuo Karli-bane i dva sina Karlovića. Koledari-veselari iznimnim lirskim slikama opisuju te pogibije: "(...) gospodari izgiboše, koledo, koledo, / dobri konji pobigoše, veselo, veselo, / uzde vlače, trava plače, koledo, koledo. (...)" Konji su u pjesmi antropomorfrani i oni kazuju razloge njihovoga bijega. Pjesma tako u sebi sadrži mitske motive i elemente basne. (v. Mlač 1972: 129)

Veselarskim se pjesmama izražava veselje zbog Božića i pjeva o "Brštanu gori svetoj", a sačuvala su mitske elemente u kojima: Božo ide preko vode i nosi *nama* struk bosilja. Veselari izriču želju da *nas Božo nađe u zdravlju* i mole *Božu* da dođe i širi vjeru katoličku. Komponirane su osmercima s pravilnim cezurama, a ti se stihovi pravilno izmjenjuju šesterackim pripjevima što ih čini ritmičnim i melodičnim. Tome, kao i ugođaju radosti i svečanosti zbog Božića pridonose i pripjevi poslije svakoga stiha *veselo, veselo*, a završavaju se tradicionalnim hrvatskim katoličkim čestitanjem Božića: "Na dobro vam Božić došo!"

Veselanje se sačuvalo do naših dana, a u odnosu na nekadašnje veselanje znatno je reducirano.

7. BLAGOSLOV OVACA

Domaćini dalmatinskih Bunjevaca, te nekih Hrvata u jugozapadnoj Bosni i Hercegovini, vinom koje je preostalo nakon posipanja badnjaka, škropili su pojatu i stoku, a zatim bi malo vina davali volu *pridnjaku* i ovci *starješici* (Kajmaković 1961: 224).

¹³⁸ Rukopisna zbirka: Vice Palunko, *Narodne pjesme iz Hercegovine /Popovo / i Šipana kod Dubrovnika, 221 pjesma, od 1869 do 1871., 1860. i 1862.*, Rukopis Matice hrvatske br. 139, Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb, str. 49.

U duvanjskom kraju, nakon obreda stavljanja badnjaka u vatru i prostiranja slame po sobi, pastir uzima pogaču *sriću* i odlazi u štalu. Morao je paziti koja ovca prva ulazi u štalu, a koja zadnja. S pastirom odlazi i ostala čeljad, osim domaćina i onih najstarijih i nemoćnih. Netko od ukućana u štalu ponese bukaru vina i voštanu svijeću. Kad se svi saberu u štali, pastir upali svijeću i počne glasno moliti Boga. S njim mole i ostali članovi obitelji koji su ga dopratili u štalu. Molili su Očenaš, Zdravomarijo i Slava Ocu. Molitvom se zahvaljivalo Bogu za darovano blago, za zdravlje blaga, te za mir i ljubav u obitelji i svijetu. Kad završi molitva, pastir uzima u ruke bukaru s vinom i daje ovci koja je prva ušla da popije malo vina. Kad ovca uzme gutljaj-dva vina, pastir da vina i ovci koja je ušla zadnja. Potom pastir uzima voštanu svijeću i na čelu ovce plamenom svijeće pravi znak križa. Kad i taj obred bude završen, pastir uzima u obje ruke pogaču i da toj ovci malo kruha. Ovca uzima prvi zalogaj, a pastir držeći i dalje s obje ruke pogaču, stavi je nad ovcu i pruža je članovima obitelji da od nje lome po komadić. Lomljenje pogače počinje od najstarijeg člana koji je tu nazočan. Pogača se lomi samo jednom rukom, i to desnom. Komad koji se odlomi od pogače, svatko će poslije pojesti za večerom (Drmić 2004: 77-78).

Stara je livanjska tradicija da se najprije moli Boga, a nekoć se nakon molitve uzimalo: *kruvčić* zvani *jarka*, čašu vina, svijeću i sve se to nosilo u štalu. Tu se zbrajaju ovce, zna se koja prva i koja zadnja uđe. Na ovci koja je prva ušla prelomi se kruh na križ i napije se ovca vina i prekrsti svijećom, na pet mjesta se zapali u obliku križa. Zadnju ovcu isto napiju vinom. Onda se uhvati kolo na armenu i pjeva se: "O Isuse Spasitelju, spasi nas, / blago naše čuvaj / evo nas kod vas!"¹³⁹

U stolačkom kraju na Badnju večer, prigodom *uzgona* ovaca u janjilo, upalila bi se svijeća, ovce bi se poškopile krštenom vodom i na ramenima zadnje ovce, brava ili janjeta, domaćin kuće bi slomio pogaču popola. Domaćica bi u neku posudu ulila krštene vode i u nju umakala grančicu brššana kojom bi škropila kuću, štalu, pojatu, janjilo, ovce, krave, konje, volove, pčele i okolicu. Stopanica je tom prigodom molila molitvu: "Ova voda sveta, svetim križem zapeta! Će ove kapi padale, nikakve hude stvari ne mogle nauditi! Ova kuća sveta, svetim križem zapeta!" Nakon toga izmoli se Vjerovanje i kaže: Voda na me, grijesi s mene! Isuse, spasi mene!¹⁴⁰

I u drugim dinarskim i njima bližim krajevima posebna se pozornost na Badnju večer pridavala *blagu*. Pastir bi svoje stado, volove, krave, konje skupio i tjerao da prođu između dva grebena (oruđe kojim se raščesljava vuna i lan), ili između dva kruha, ili između dvije upaljene svijeće, a to drži dvoje ukućana. Blago se pri tome posipa žitom, škropi svetom vodom ili vinom. Blagu se često daje po komadić posebnih peciva, zvanih: *srića*, *srićica*, *navratnjak*, *lomnica*, *lomaćica* i sl. Te se pogače lome i po veličini odlomljenih komada proriče se nadolazeća godina. Prva ili, ili pastiru najdraža od životinja napaja se vinom. Bili bi to, najčešće, ovca *starješica* ili *razbludnica*, ili *ovan zvonar*, ili *vol bronznar*. Pokatkad se domaćin i ovca poljube iskazujući tako želju da ovce ljube svoje janjce (Gavazzi 1991: 169-170).

¹³⁹ Golinjevo kod Livna 2007. godine spomenuti: Iva i Vlado Berić te Anto Berić.

¹⁴⁰ Stolac 2006.

Nakon crkvenoga zvona, u Hlebinama bi, s pozdravom Zdravo Mariji, mladići istrčali iz staje i počeli pucati bičevima vjerujući da će im tako konji biti žustriji. Tko je imao kuburu ili *diljku* pucao je iz nje. Tijekom božićnih blagdana, u Tomašincima kod Đakova, žene bi *živad* hranile izmiješanim kukuruzom, pšenicom i raži, a u stajama bi prostrle čistu stelju koju nisu mijenjale do iza božićnih blagdana (Rihtman-Auguštin 1995: 80-81).

Ljudi koji imaju ovce, u Ceri, pred sumrak kada ih zatvaraju u staju paze koja će ovca ući prva, a koja posljednja. Te dvije ovce se nakon što uđu u staju hvataju i daje im se vino da piju. Nakon što ovce piju, obitelj blaguje pogaču. Bio je običaj da se djeca natječu tko će od pogače otkinuti veći komad, ali taj je običaj poodavno iščeznuo. Nakon što su ovce zatvorene svi se vraćaju u svoje kuće.¹⁴¹

Škabrnjske pastirice uvečer bi dotjerale ovce, a gospodar kuće uzeo bi maslinu, blagoslovljenu vodu i kad bi pastirica ugonila *blago* unutra, on bi blagoslivljao i tamjanom kadio to *blago*.¹⁴²

U Bristvici, selu petnaestak kilometara iza Trogira, išlo bi se u tor, a ponijelo bi se pogaču i *pot*¹⁴³ vina. Prvo bi se pred torom kleknulo i molilo Boga, a onda škropilo bršljanom. S njim bi se kasnije okitilo vrata od tora i kuće i prozore da štiti od zla. Potom bi svi ušli u tor i rastezali pogaču i svakoj ovci po zalogaj dali, a onda i bi po malo vina popili iz *pota* dok ne nestane jednog i drugog. Vjerovalo se da će ovce tako biti zdrave.¹⁴⁴

U selu Nisko u Dalmatinskoj Zagori pekli su se ušticipi i pogača. Kad bi se ispekla pogača nosila bi se na vrata od tora gdje se čekalo čobana i ovce. S jedne strane vrata stao bi čoban, a s druge glava kuće koji je u ruci ima *potić* vina. Kad bi sve ovce ušle u tor zadnju bi polio vinom. Nakon toga uzeli bi pogaču. Čoban za jednu stranu, a glava kuće za drugu govoreći: "Ko će sriću, ko će komadinu." Tada bi potezali pogaču, a kako bi čobanu ruke bile hladne jer je cijeli dan čuvao ovce najčešće bi *komadinu* dobio glava kuće, a čoban *sriću*.¹⁴⁵

U stolačkom kraju na Badnju večer, u sumrak, domaćin i domaćica odlaze do štale, gdje su ovce. Uzme se jedna ovca, ne crna, blagoslovi se. Zatim se pogačom nekoliko puta kruži oko glave ovce, i onda se pogača lomi iznad glave. Domaćin daje svijeću koja gori, prekriži se krštenom vodom i moli Vjeronanje. Svijeća se stavi kod vimena, to je neka vrsta blagoslova da ima mlijeka. Na Božić jutro ta ista ovca se odvodi pred domaćina, on se miri s njom, stavi nešto novca na glavu, a taj novac uzima čobanica. Zatim se uzima komad kruha umočenog u vino i daju ovci pojesti, pušta se u tor. Prije se otkine malo vune i stavi na ulazu u štalu i kažu: "Da čuva od vuka i hajduka." Svijeća ostaje u kući, a ako se razboli stoka s tom svijećom se masira bolno mjesto. Kad se taj obred s ovcom završi domaćin daje bukaru vina i nazdravlja:

¹⁴¹ Unešić 2008. godine Matija Sunara.

¹⁴² Škabrnja 2010. godine Zoran Ražov, rođen 1965. god.

¹⁴³ *Pot* – lončić s jednom ručkom sa strane.

¹⁴⁴ Bristvica 2010. godine Ivica Bošković rođ. 1952. u Bristvici, remeta u župi Bristvica.

¹⁴⁵ Nisko u Dalmatinskoj zagori 2010. godine Manda Matas (djevojački Maleš, rođena 1939.).

"Živio sto godina!" kaže kuma.

"O, o, o, nemoj baš toliko!"

"Neka te neka moj domaćine!" malo se šale, smiju.

"Puno godina živio, domaćin bio, momci ti se poženi cure udale. Unučadi puno imao, ako Bog da!"

"Hvala, hvala moja kuma i tebi isto Bog dao! Zapjevajmo: "Božo zove s one strane, / veselo, veselo. / Preveste me na tu stranu, / veselo, veselo!"

"Hoćemo li vino novo probati?" "Hoćemo, ne postimo od vina!" Svi uzimaju bukare s vinom i nazdravljaju: "Zdravi bili a i ja s vama, živili!" te nastavljaju pjesmu.

Jesu li vam ljudi doma?

veselo, veselo.

Otišli su po badnjake,

veselo, veselo!

Neka fala Bogu!" govori domaćin, "Neka samo bude zdravlja, mira i veselja bit će svega. Dat će Bog, samo vjere. Nego baba diži pjesmu, dovrši je:

Na doratu vas u zlatu,

veselo, veselo.

Tko se ne bi veselio,

veselo, veselo.

Isus nam se porodio

veselo, veselo!"¹⁴⁶

Na Vjetreniku kod Neuma, ispekla bi se pogača i pred večer išlo bi pred tor što više čeljadi. Jedno čeljade ušlo bi u tor, ogrnulo se u gunj, upalilo bi svijeću, te bi se molilo Bogu. Koja ovca *uljegne*¹⁴⁷ zadnja od nju se ugasi svijeću na vratima tora. Molio se *Očinaš* pred torom i preporučivalo se svecima i svecicama Božjim. Potom se pred torom lomila pogača, koju su otkidali ukućani. Zatim bi išli u kuću i nazvala bi se *faljenica* "Hvaljen Isus. Čestita vam Badnja večer!" Ponovno se molilo Bogu. Reklo bi se treba Gospu pozdraviti, pa drugo što se stigne.¹⁴⁸

Katolici u Orahovom Dolu navratnjak ne lome na vratima tora, nego ga donesu u kuću i predaju pastiru ili pastirci koji ga s ostalim ukućanima podijele i pojedu. Nekoć su katolici u Cicrini pravili na sredini šuplje *čobanske kolače*. Pastirice su kroz šupljinu kolača stoci sipale sol, te bi izmrville kolače i pojele ih. Taj obred ugasio se 1938. godine (Mićević, 1952: 144).

Obred blagoslova ovaca obavljaju i pravoslavci. Domaćin uvečer u tor nosi: varićak u kojem je žito, navratnjak, bukaru vina i dvije zapaljene voštane svijeće koje prilijepi s obje strane vrata. Potom stoka između svijeća ulazi u tor, a domaćin

¹⁴⁶ Brestovače kod Stoca 2009. godine Dana Pažin djev. Bošković, rođ. 1942. god.

¹⁴⁷ Uljegne – uđe.

¹⁴⁸ Mostar 2014. Stanislav Vukorep. Stanislavu su 2009. kazale Anica Vuinović rođena 1930. i sestra joj Cvija (1932) na Vjetreniku Općina Neum. Izbjgle po drugi put iz svog doma 1991. godine i od tada kao izbjeglice za stalno se nastanile u Hutovu.

je posipa žitom i u znaku križa polijeva vinom. Pri tom pastirica s vrata *dovikuje*: "Sretna vam Badnja večer i šutra Božić i svi dani po Božiću!" Domaćin odgovara: "I ti zdravo i veselo!" i prinosi navratnjak koji zajedno na vratima lome. Domaćin navratnjak drži objema rukama, a pastirica ga lomi samo jednom rukom. Dio koji pastirici ostane u ruci, pastirica pojede, a ostali dio razdijeli stoci. Od dijela koji je domaćinu ostao u ruci pastirica sebi odlomi komad, a ostalo podijeli ukućanima. U nekim selima navratnjak pastir ili pastirica lome nad svojom glavom. Potom domaćin donese zelenu cerovu ili hrastovu glavnju, stavi na nju tamjan, i moleći se Bogu okadi tor, staju i pojatu (Mićević 1952: 144).

8. GLORIJANI

Nekoć se u Veloj Luci na Korčuli, na Badnji dan, obavljao blagoslov kuća, a ono što bi ostalo to bi se blagoslovilo na blagdan Svetoga Ivana Evanđeliste apostola. Kuću bi blagoslivljali *glorijaci* ili *glorjani* (*slavjenici*): svećenik, te dva ili više ministranata, *sakristan* i remeta. Svaki bi od njih ima svoju *sažu*. Jedan ministrant bi nosio *krščenu* vodu, drugi *kadivnicu*, treći zvono i još štogod ako bi bilo potrebno. Remeta je bi vođa puta i nosio je nešto kao *bursu*¹⁴⁹ u koju bi domaćin stavio za remetu malo *sočiva*, *bokun*¹⁵⁰ suhoga mesa iz *baje*. Sakristan bi sve to gledao i pomogao, a nosio bi *koficu*¹⁵¹ u koju bi stavljao darove za svećenika. Kad se svi skupa upute prema kući koja je na redu za blagoslov, usput *zakantaju*: "*Čestito vam Badnji dan svima velima, malima i svima ostalima.*" Tako bi išli od kuće do kuće. Na kraju bi glorjani zahvalili, pozdravili i otišli.¹⁵²

Na Murteru na Badnjak bi misa bila ujutro, a tijekom dana blagoslov svih kuća.¹⁵³ Darovi koje su dobivali svećenik i sakristan zvali su se *koledvica* (Rihtman-Auguštin 1995: 86).

9. ŠKROPLJENJE BLAGOSLOVLJENOM VODOM

U kršćanskoj tradicijskoj kulturi iznimno je važno škropljenje¹⁵⁴ blagoslovljenom vodom, jer je blagoslovljena voda prvi sakramental kojemu se davala najveća zaštitna uloga protiv demonskih sila. Radi toga sinoda ju je 1688. godine predvidjela za sve nedjelje. Po "ondašnjem teološkom poimanju vjernici su imali trostruku korist od škropljenja blagoslovljenom vodom ako se upotrebljavala popraćena pravom vjerom u Boga i uvjerenjem da će Bog dati svoju pomoć zbog vjere svoje Crkve, koja ju blagoslivlja i daje na korištenje svojim vjernicima." Prva je korist što se

¹⁴⁹ Bursa (borsa, borša) – torba.

¹⁵⁰ Bokun – komad.

¹⁵¹ Kofica – košara.

¹⁵² Vela Luka 2009. god., Nikša Prižmić, rođen 1960. god.

¹⁵³ Murter 2008. Godine Ivanica Mudronja, Murter, (rođ. 1928.).

¹⁵⁴ Škropljenje je obred kojim svećenik ili biskup škropilom, a domaćin ili drugi tko od ukućana grančicom, na primjer, hrasta, bora ili jele prskaju blagoslovljenom vodom osobe, stvari, domovi, štale, dvorišta, vrtovi i sl. s namjerom da se očiste i da se od njih odagnaju demoni. Obred je drevnoga postanja i nalazi se u mnogim religijama (lustracija). U kršćanskoj civilizaciji obred škropljenja u sakramentu krsta postoji od samih početaka. Osim sakramenta krsta u Katoličku crkvu obred je uveden preko galikanske Crkve u 15. stoljeću. (Badurina, 1990: 560).

vjernici čiste od lakih grijeha. Druga je korist od škropljenja jer je od pošćropljenih mjesta bjeŕao đavao sa svojim djelima. Treća je korist stvarna i propicijatorna jer po blagoslovljenoj vodi bolesnici primaju zdravlje; ozdravljuju i ŕivine, a zemlja postaje plodnijom. Prema navedenoj sinodi svećenici su pozivali narod da je koriste svakoga jutra i večeri kako bi sotona ostao daleko, a majkama je savjetovano da šćrope djecu kako im ništa ne bi našćodilo (Tomašević 2000: 131).

Djeca su u kašćelanskom kraju blagoslivljala kršćenom vodom i tamjanom koji se stavljao u *šćumpreš*.¹⁵⁵ Prije večere, u Danilu Gornjem kod Šibenika, djeca bi blagoslovljenom vodom pošćropila kuće, staje, stoku, dvorište, a posebice pragove vjerujući da će tako otjerati svako zlo. U Radošiću kod Sinja domaćin bi uzeo posudicu s blagoslovljenom vodom i pošćropio svu kuću, oko kuće, u štali: ovce, konje, goveda, neprestano moleći Vjerovanje.¹⁵⁶ Kad se spusti noć, u Nevestu kod Unešića, cijela obitelj odlazi u staru kuću na ognjište, ŕena blagoslivlja sve prostorije.¹⁵⁷

Pred samu noć, u Svinišću, starješina bi uzeo u ŕmulu *kršćene* vode i kiticu masline te bi uz moljenje vjerovanja *ošćropio* sve kuće i štale, moleći da Bog i Boŕić dođu i donesu svoj blagoslov; da dade zdravlje ćeljadi i marvi, te da ih očuva od uroka i drugog zla.¹⁵⁸ U ŕupi Biokovskoj prigodom škropljenja molilo se:

Presveta krvi Isusova,
na kriŕu prolivena,
blagoslovi kuću ovu
i uzmi je pod zašćitu svoju!¹⁵⁹

Pred noć, u Mimicama kod Omiša, starješina je *kršćenom vodicom* blagoslivljao kuće i štale da dade zdravlje ćeljadi i marvi i očuva ih od zla i uroka.¹⁶⁰

Imotska je tradicija da domaćica¹⁶¹ prije večere *kršćenom* vodom škropi svu ćeljad i sve kuće i oko kuća. Pri tome moli Vjerovanje a ostala ćeljad prihvate molitvu. Kad se domaćica povrati u kuću tada domaćin moli molitve koje su te večeri dulje i svećanije. Najprije se moli za svoje umrle i svakoga posebno imenom spomene i Bogu preporući s jednim Oćenašem, Zdravo Marijom i pokojem *vićnjim*.¹⁶² U Medovdolcu kod Imotskoga na Badnju večer su se kuće kitile bršćanom i pošćropile kršćenom vodom. Molilo bi se pred kućom i u pojati gdje su leŕale *ŕivine*. "To je bio obićaj da ne dođu vile u kuću."¹⁶³

U Rujanima kod Livna domaćin kuće je nakon unošćenja badnjaka i prostiranja slame škropio sve oko kuće i sve sobe u kući, a nakon toga bi ušao u sobu u kojoj su

¹⁵⁵ Šćumpreš – glaćalo. Kašćtel Šćtaflić 2007. godine Lucija Vujina (djev. Gizdić, rođ. 1935. god.) i Miljenko Vujina (rođ. 1930. god.).

¹⁵⁶ Radošić kod Sinja 2008. godine Pava Gugić (rođ. 1930., djev. Milun) rođena u Dicmu, ŕivi u selu Radošić.

¹⁵⁷ Nevest kod Unešića 2009. godine Luca Dŕelalija, rođena 1937., djev. Šćrapić.

¹⁵⁸ Svinišće 2011. god. spomenute kazivaćice.

¹⁵⁹ ŕupa Biokovska 2009. god. Lenka Miloš, rođ. 1932. god.

¹⁶⁰ Mimice kod Omiša 2007. god. Ivo Mimica Marin (rođ. 1928. god. u Mimicama).

¹⁶¹ U Imotskoj krajini *stopanjica* je stari naziv za domaćicu.

¹⁶² Runovići kod Imotskoga 2007. godine Marija Buljan (djev. Puljiz, rođ. 1946. god.).

¹⁶³ Medov Dolac kod Imotskoga 2004. godine Mara Brstilo (djev. Čagalj, rođ. 1928. god.) i Stipan Brstilo pok. Jakova (rođ. 1928. godine).

svi ukućani i pozdravio: "Hvaljen Isus i Marija!" a ostali koji kleče odgovaraju mu: "Uvik Isus i Marija!" Starješina zatim čestita: "Dobro vam došla Badnja večer!" a ukućani odgovaraju: "I s tobom zajedno!"¹⁶⁴ Ramska je tradicija da baka obitelji ili nevjesta grančicom jelke umočene u svetu vodicu škropi oko kuće, po kući, vrt, voćnjak, štalu i stoku.¹⁶⁵

Jedna osoba iz obitelji, u žepačkom kraju, svetom vodom škropi dvorište moleći Vjerovanje. Kada to završi ulazi u kuću škropeći i moleći Vjerovanje. Moraju biti upaljene tri božićne svijeće. Svi ukućani mole zajedno. Kada se završi molitva svatko mora popiti po malo svete vodice i tek se tada počinje s večerom.¹⁶⁶

Domaćica, u stolačkom kraju, u neku posudu ulije krštene vode i u nju umaće grančicu *brštana* kojom je nekoć škropila: kuću, štalu, pojatu, janjilo, ovce, krave, konje, volove, pčele i okolicu. Domaćica bi tom prigodom molila: "Ova voda sveta, svetim križem zapeta! Će ove kapi padale, nikakve hude stvari ne mogle nauditi! Ova kuća sveta, svetim križem zapeta!" Nakon toga izmoli se Vjerovanje i kaže: "Voda na me, grijesi s mene! Isuse, spasi mene!"¹⁶⁷ U naše vrijeme škrope se stanovi, ukućani, kuća, oko kuće.

U sumrak, prije večere, u Busovači, se svetom vodom poškropi kuća i sve oko nje pritom moleći Vjerovanje.¹⁶⁸

10. DIVINACIJE

Divinacija je riječ nastala prema latinskoj riječi *divinatio*, *onis*, *f.* = proricanje, slutnja, pogađanje; gatanje, vraćanje, predviđanje, vidovitost.

U prvoj polovici 20. stoljeća u banjalučkom kraju vjerovalo se da će godina biti plodnija ako na ljeskovoju grani – badnjaku ima što više resa ili lišća (Gavazzi 1991: 140).

Badnji dan je i dan Adama i Eve. U Hercegovini se vjeruje, premda su Adam i Eva sagriješili, učinili su pokoru i nalaze se u raj, te se vidi kako se rukuju na mjesecu (Suton 1968: 126-127).

Staro je slavonsko vjerovanje da se na Badnji dan ne smije nipošto nijedan orah razbiti. Tko na Badnji dan orahe tuca, veli se da će dobiti na stražnjici čireve. Tko na Badnji dan čašu, flašu, lonac, prozor, zdjelu itd. razbije, veli se da će to isto cijele godine razbijati.¹⁶⁹

U Bosanskoj Posavini vjerovalo se da ne valja da se dijete rodi na Badnjicu, a na Božić valja. Na Božić valja umrijeti, a na Uskrs se valja roditi.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Rujani kod Livna 2007. god. Mira Jureta (djev. Barun, rođ. 1941. godine).

¹⁶⁵ Gračac u Donjoj Rami 2007. godine Ruža Pušić (rođ. 1955. god. na Ustirami, a sada živi u Ovčini kod Gračaca).

¹⁶⁶ Ljubatovići kod Žepča 2009. god. Tado Vidović (rođ. 1948. god.).

¹⁶⁷ Stolac 20. prosinca 2006. god.

¹⁶⁸ Busovača 2011. godine.

¹⁶⁹ Požega 2011. godine spomenuta Jadranka Ćimoti.

¹⁷⁰ Srnava kod Odžaka 2008. god. Luka Martinović (rođ. 1925. god.).

Starije žene u Lici se sjećaju da su im govorili: "Nemojte dicu tuć, imat ćete čirove na onom mistu po kojem drugog udarite."¹⁷¹ "Iz kuće ne dajte, ne posuđujte, da nam drugi sriću ne odnese. Ako se božićnica digne bit će srića."¹⁷²

U Gromiljaku kod Kiseljaka djevojka bi išla dalje čestitati Badnjak, tetki, strini i tako skupljala medenjake, a ako bi skupila deset medenjaka, vjerovalo se da će se udati u nastupajućoj godini. Ukoliko bi skupila mnogo medenjaka vjerovalo se da će se udati za nekoga bogatog. U kiseljačkom kraju vjeruje se ako na Badnje jutro prvo u kuću uđe žensko donijet će veliku sreću; ako domaćin ima nešto od stoke, bit će žensko sve. Tko dođe ujutro, dobije mali kolač ili neku slasticu, nekoć su se davali medenjaci, kao *muštuluk* neki.¹⁷³

U Usori je važno tko će prvi na Badnje jutro doći u kuću. Ako prvo dođe muško, vjerovalo se da će se u kući roditi muško; ako dođe žensko, rodit će se žensko.¹⁷⁴

Nekoć su katolici i pravoslavci u Popovom polju na Badnji dan dizali sve meso koje je visjelo nad vatrom, pa makar ga poslije Božića opet morali vješati. Neki su skidali i kukuruze sjemenjake i sve što je visjelo (Mićević 1952: 145).

Pravoslavna tradicija je da na Badnji dan ne smije *uvlačiti u iglu*, da ne bi zmije ujedale. Također je običaj da se uvečer na verige stavi smokva koju onaj koji ima žgaravicu ujutro na tašte pojede. Vjeruje se da cijelu iduću godinu neće imati žgaravicu (Mićević 1952: 145).

ZAKLJUČAK

Svjatovni Badnji običaji, obredi, ophodi i divinacije drevnoga su pretkršćanskoga postanja i u srži su arhetipske kulture. S vremenom su ti običaji, obredi i ophodi kristijanizirani. Navedenih i multidisciplinarno interpretiranih dvjestotinjak primjera (od kojih je preko stotinu sedamdeset zapisanih primjera u prošlih desetak godina) ophoda, običaja, obreda, divinacija imaju izniman socijalni i estetski značaj. Ti primjeri zorno svjedoče da je badnji dan folklorno najbogatiji dan u godini.

Dječji jutarnji čestitarski ophodi (kvočke, položaj, badnjičari) imaju simpatički, panspermijski i socijalni karakter. U hrvatskoj tradicijskoj kulturi najčešći je naziv *položaj*, rjeđe *poležar* (Ilok). Luka Ilić Oriovčanin 1846. godine koristio je naziv *poležaj*. Na terenu se nigdje ne spominje polaznik na Badnji dan, a spominje se kao čestitar na Božić. U srpskoj pravoslavnoj tradicijskoj kulturi prvi gost čestitar na Badnje jutro i na Božić najčešće se naziva *položajnik*. Zbog nedostatne istraženosti hrvatske kulturne baštine u znanstvenoj literaturi navodi se da su *položaji* isključivo bile muške osobe. To se pripisuje neravnopravnosti žena. Međutim terenskim radom nepobitna je činjenica da je na blagdan Svete Barbare *položaj* bila žena ili djevojka. U kiseljačkom kraju poželjno je da u kuću prva uđe žena jer ona donosi veliku sreću.

¹⁷¹ Isto je i u pravoslavnoj tradiciji (v. Mićević, 1952: 145.)

¹⁷² Gospić, Kosinje i Perušić 2004. god.

¹⁷³ Gromiljak kod Kiseljaka 2010. godine, spomenuta Dragica (Džonderaš) Franković, iz Kaknja.

¹⁷⁴ Usora 2008. godine spomenuta Ružica Ivić.

Obredi vezani uz drvo badnjak; *gobinjanje* (kićenje), najčešće bršljanovim, maslinovim i lovorovim grančicama: domova, domačina, badnjaka, štala, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka, groblja; imaju apotropijski i panspermijski karakter. Gobinjanje je praćeno veselarskim pjesmama. U badnjim obredima sudjeluje cijela obitelj, a u nekim mjestima sudjeluje i cijela zajednica.

Ukrasima na božićnim pecivima i kruhovima magijski se priziva plodna nastupajuća godina.

Vjernici su nekoć na Badnji dan postili ne uzimajući ni hranu ni piće. Uz post vjerskoga su karaktera: molitve, *glorijani*, škropljenje blagoslovljenom vodom: ukućana, domova, štala, stoke, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka. Blagoslov ovaca sadrži apotropijski i vjerski karakter.

Badnje koledanje u novije je vrijeme poprimilo humanitarni karakter. Na području Neuma, Stoca, Popova Polja i Čapljine na Badnji dan pjevane su veselarske pjesme. U tim je krajevima *veseljanje* prisutno i kod Srba pravoslavaca. Na tim područjima sačuvalo se *veseljanje*, ali je znatno reducirano.

Neki od navedenih obreda, običaja i divinacija pretkršćanskoga su postanja. Neki su se ophodi, obredi i običaji sačuvali do naših dana. Takav je dječji ophod kvočke koji se u toliškom kraju, u Bosanskoj Posavini, izvorno sačuvalo do naših dana. Međutim, u dosadašnjoj znanstvenoj literaturi, koliko je poznato, dječji ophod kvočke uopće se ne spominje. Neki su se običaji, obredi i ophodi modificirali.

Primjeri u radu svjedoče bogatstvo tradicijske baštine Hrvata. Međutim, mnogi navedeni primjeri u radu ostali su samo u sjećanju starijih osoba. Pored ostaloga i to nas obvezuje na snimanje tradicijske baštine naših predaka kako bismo kulturnu baštinu kao jedan od najvažnijih segmenata identiteta ostavili pokoljenjima.

LITERATURA

B a d u r i n a, Anđelko (ur.). 1990. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

B r o d n j a k, Vladimir. 1992. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.

D r a g i ć, Marko. 2010. "Badnja noć u folkloristici Hrvata". *Croatica et Slavica Iadertina* 6: 229-264.

D r m i ć, Bože. 2004. *Buškoblatki kraj - hrvatski raj*. Zagreb-Mostar: Grupa za budućnost,

Đ a l s k i, Ksaver Šandor. 1964. *Badnjak*. U: Ksaver Šandor Đalski I, PSHK, knj. 50, Zagreb: Matica hrvatska, Zora.

F u r č i ć, Ivo. 1988. *Narodno stvaralaštvo šibenskoga područja, III. Mjesta u šibenskom zaleđu*. Šibenik: Muzej grada Šibenika.

G a v a z z i, Milovan. 1991. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, III izdanje. Zagreb: Hrvatski Sabor kulture.

- G r g e c, Petar. 1943. *Hrvatske narodne pjesme*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara.
- I l i ć O r i o v č a n i n, Luka. 1846. *Narodni slavonski običaji*. Zagreb.
- I v a n i š e v i ć, Frano. 1987. *Poljica, narodni život i običaji*, reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa. Split: Književni krug Split.
- K a j m a k o v i ć, Radmila. 1961. "Božićni običaji". *Etnologija*, NS, sv. XV-XVI. Sarajevo: Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu: 221-227.
- K r i s t i ć, Augustin. 1956. *Crkveno-narodni običaji Kreševa*. Sarajevo: posebno otisnut otisak iz *Dobrog pastira*, god. VII.
- L o z i c a, Ivan. 2002. *Poganska baština*. Zagreb: Golden marketing.
- M e r š i ć, Martin; Ž g a n e c, Vinko. 1964. *Jačkar (hrvatske narodne jačke iz Gradišća)*. Čakovec: Novinsko-izdavačko i štamparsko poduzeće.
- M i č i j e v i ć, Senad. 2009. *Bosanski etnološki rječnik*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.
- M i ć e v i ć, Ljubo. 1952. *Život i običaji Popovaca*. Beograd: Knjiga LXV Srpskog Etnografskog Zbornika.
- M l a č, Krešimir. 1972. *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike*. Zagreb: Matica hrvatska.
- R i h t m a n – A u g u š t i n. 1995. *Dunja Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*. Zagreb: Golden marketing.
- P a l u n k o, Vice. Rukopisna zbirka: *Narodne pjesme iz Hercegovine /Popovo / i Šipana kod Dubrovnika, 221 pjesma, od 1869 do 1871., 1860. i 1862.*, Rukopis Matice hrvatske br. 139. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- S k o k, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva A – J. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- S t e f a n o v i ć K a r a d ž i ć, Vuk. 1852. *Srpski rječnik, istumačen njemačkim i latinskijem riječima*. Beč u štampariji jermenskoga namastira.
- S t o j a n o v i ć, Mijat. 1858. *Slike iz domaćega života slavonskog naroda i iz prirode, s dodatkom Slavonske pučke sigre*. Zemun: Tiskarnicom Ignjata Karla Sopross.
- S u t o n, Jerko. 1968. *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*. Mostar: Umnožen rukopis. (Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. br. 3912, sign. 39.)
- T o m a š e v i ć, Luka. 2000. *Između zemlje i neba, (Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću)*. Sinj: Knjižnica Gospa Sinjska knjiga br. 6.
- V u j a d i n o v i ć, Stevan. 1968. "Neka zapažanja o postanku sela Račišća na Korčuli i poreklu njegovog stanovništva", *Glasnik Srpskog geografskog društva XLVIII*, 1. Beograd.
- V u l e t i ć V u k a s o v i ć, Vid. 1906. "Božić u Račišćim (O. Korčula)". *Srd*. Dubrovnik: 774-776.

CHRISTMAS EVE AND CHRISTMAS DAY IN TRADITIONAL CHRISTIAN CULTURE

Approximately two hundred examples of processions, customs, rituals, beliefs and divinations listed in this paper have an exceptional social and aesthetical significance. Around one hundred and forty of these examples have been recorded in the last ten years in more than a hundred locations in the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina.

Children's morning congratulatory processions have a sympathetic and panspermic character. Rituals connected to the Yule log: decorating it with green shrubs, the ritual of *gobinjanje*, all have an apotropaic and panspermic character.

Fast, *glorijans*; sprinkling with holy water are of religious character. Sheep blessing has an apotropaic and religious character. Nowadays, Christmas Eve carol singing has assumed a humanitarian character. Some of the above rituals, customs, beliefs and divinations are of a pre-Christian origin.

Some of the processions, rituals and customs have been preserved until our time, some have been modified and some have remained only in the memory of elderly people.

KEY WORDS: *rituals, customs, processions, divinations, belief.*

